

Juni 2002 zevende jaargang nummer 1
Dit informatiebulletin is een periodieke
uitgave van de
Historische Vereniging Winsum-Obergum.

In dit bulletin worden artikelen en berichten opgenomen met betrekking tot het werkteerrein en de activiteiten van de vereniging, de ingestelde werkgroepen, individuele leden of derden. Een ieder, al dan niet lid van de vereniging, kan ideeën, suggesties en materiaal aanleveren op onderstaand redactieadres. De redactie zal beoordelen of het aangeboden materiaal voor plaatsing in aanmerking komt.

Dit bulletin zal drie keer per jaar verschijnen en wordt gratis aan de leden van de vereniging verstrekt. Voor niet-leden is het bulletin, tegen betaling van -5,- per exemplaar, verkrijgbaar bij:
P. Noord Kloosterstraat 8 9951 CE Winsum

Redactie:

E. C. Bakker-Woortman A. J. M. v.d. Drift
J. A. Groothof J. Huitsing
P. Noord J. Stevens
C. A. Tersteeg B. v.d. Dussen
Redactieadres: Hoofdstraat W. 19
9951 AA Winsum, telefoon: 0595 - 44 16 71
www.winshem.nl

Voorzitter

Drs. J. Tersteeg
Westerstraat 31, 9951 EM Winsum,
telefoon: 0595 - 44 24 56

Secretaris

Drs. A. J. Rinzema
Hoofdstraat-W 48 9951 AC Winsum
telefoon: 0595-44 45 93

Penningmeester

W. Lemstra-Wieringa
Wierdaweg 13, 9951 ER Winsum,
telefoon : 0595 - 44 32 03

Algemeen Adjunct

J. Venhuizen
Schepperijlaan 56, 9951 BL Winsum,
telefoon: 0595 - 44 15 74.

Leden

B. Raangs
Havenstraat 4, 9951 AE Winsum
C. de Ranitz
Bellingeweer 10, 9951 AM Winsum
C.A. Tersteeg
Fresialaan 30, 9951 GM Winsum
J. Veltman
Schoolstraat 12, 9951 EL Winsum

Kosten lidmaatschap: -14,- per jaar
Bankrelatie : ABN-AMRO Winsum;
Rekening nr. 61 23 36 174
Postbankrekening nr. ABN-AMRO 803935

ISSN 1386-1530

Druk: NLTO

Voorwoord

Het zal u niet ontgaan zijn ... de komst van Winshems 7^e jaargang nummer 1 liet ongewoon lang op zich wachten. Organisatorische veranderingen maken dat we dit jaar helaas geen gebruik kunnen maken van de zeer gewaardeerde bijdrage van drukkerij Scholma uit Bedum. Zo'n verandering heeft natuurlijk de nodige voeten in aarde en zo gingen de wintermaanden ongemerkt voorbij. Inmiddels passeerde het Oranjefeest, daalde lintjesregen neer en staat de zomer al weer voor de deur. Maar gelukkig, beter laat dan nooit, rolde ons historisch tijdschrift onlangs van de persen van de huisdrukkerij van de NLTO in Drachten.

Wat heeft dit lang verwachtte nummer u te bieden? Om te beginnen vertelt meester Niehoff over Winsum in de bange oorlogsjaren en de periode van wederopbouw daarna. Verder terug in de tijd schetst Piet Noord de 19^e eeuwse levensgeschiedenis van Winsumer H.W. Wierda. Nog verder terug in de tijd voert het verhaal van Koos de Jonge over de Lutkehuisterheerd, die tot halverwege de 18^e eeuw ten westen van Winsum heeft gestaan en eigendom was van de machtige Onsta's van Sauwerd. Het begon allemaal in 1458 met een nieuwe zijl bij 'Scapes Hals' en het eindigde vijf eeuwen later met het afgraven van de wierde.

Zo zijn er inmiddels al talloze historische feiten verdwenen onder de verhullende mantel van moeder aarde. Ook de recente vondsten in de Molenstraat zijn daar een voorbeeld van. In ons volgende nummer doet Jacques Tersteeg hiervan verslag, maar nu richten we eerst onze aandacht op de wierdenbevolking in het jaar 1000 in het tweede deel van het artikel van Ben Westerink over de landstreek Ubbega. Hij schetst de wierdenbewoner in zijn grauwe oncomfortabele behuizing als de invallen van de Noormannen afnemen en opkomende geldeconomie, ontginning van de wolden en de groeiende rol van de kerk een nieuwe wind doen waaien.

Voor ons is die nieuwe tijd natuurlijk ook verbonden met de komst van de Winsumer munt, het pronkstukje van onze lokale geschiedenis dat prijkt op de voorkant van ons tijdschrift en dat ons sedert de komst van de euro in 2002 met extra weemoed vervult. Toch houden wij ons niet alleen bezig met het grijze verleden, want we kijken ook terug op zes jaren eigen activiteit in de verschillende werkgroepen van onze vereniging. Van de negen werkgroepen zijn er slechts vier goed op gang gekomen. Inmiddels is het ledenaantal verdrievoudigd en daarom vindt het bestuur een nieuwe impuls op zijn plaats. In het bijgevoegde enquêteformulier kunt u uw wensen en ideeën kwijt. Het bestuur ziet uw reacties met belangstelling tegemoet, want er valt nog heel wat werk te verzetten en uw hulp daarbij zal zeker meer dan welkom zijn.

De redactie.

Inhoud

Dodenherdenking 4 mei 2001, Winsum (Gn.)	2
Ubbega in het jaar 1000 (deel 2)	4
Hendrik Willem Wierda	10
De Onsta's en de Lutkehuisterheerd	12
Middeleeuwse maaltijd op het dorpsplein in Winsum	18
Hoe gaat 't nu met de werkgroepen?	19
Verslag ledenvergadering 30 oktober 2001	22

Dodenherdenking 4 mei 2001, Winsum (Gn.)

*Toespraak door dichter, schilder en medicus
drs. J.S. Niehoff uit Appingedam, zoon van de in
oorlogstijd in Winsum wonende en werkende
schoolmeester Niehoff uit de Nieuwstraat en in zijn
jonge jaren lid van rederijkerskamer Praedinius en
schildersgenootschap De Lienentrekkers.*

Zeer gewaardeerde aanwezigen

Uw tegenwoordige woonplaats, mijn geboortedorp Winsum, was ook voor de oorlog al een levendig dorp, weliswaar met minder dan de helft van het aantal inwoners van nu, maar met veel bestuurlijk, zakelijk en cultureel leven en met - in de streek - opvallend veel industrie. Dit maakte het kwetsbaar voor de rampspoed van oorlog en bezetting, waarvan het dan ook ruimschoots zijn deel heeft gekregen. Vóór, tijdens en na de bezetting kende de kerkelijke gemeente Obergum een predikant, die voor het gevoel van de saamhorigheid veel heeft betekend: dominee Nolle. Die geest van solidariteit die veel meer omvatte dan alleen maar de mensen van de kerk en die helaas pas vaak ontstaat in tijden van nood, heeft hij direct na de oorlog samengevat in een door hem geschreven revue: 'Winsum in Oorlog en Vrede'. Aan de uitvoering hebben inwoners, gelovig of niet, arm en rijk, de muziekgezelschappen 'De Bazuin' en 'Triton' en zangkoren van allerlei gezindte meegewerkt. In de revue wordt gememoreerd, hoe al in 1940 in Winsum, net als in de rest van het land, de verontwaardiging zich lucht geeft in kreten, onder andere geschilderd op het café van een 'foute' inwoner: 'Weg met Hitler' en 'Leve Engeland!'. Kreten, jazeker, maar zij die in het duister tastten, wisten bij het lezen van die hanenpotige, in de haast neergekalkte koeienletters ineens: 'Ik ben niet gek! Wij hebben maar één wettige regering, die van Koningin en kabinet. Zij zijn zoals de bezetter roept naar Londen gevluht, maar zetten de strijd voort'. Zesentwintig bemiddelde Winsumers werden plaatsvervangend bestraft met een boete van f 500.-. Van toen af werd ook hier duidelijk: verontwaardiging zou uitgroeien tot verzet, onderdrukking tot terreur.

Spoedig kreeg ook in Winsum de illegaliteit zijn gespecialiseerde structuur. Na mijn eindexamen viel ik in termen van de 'Arbeitseinsatz'. Op een donkere avond kwam iemand van de gemeentesecretaris bij ons thuis met een nieuw, al op naam gesteld persoonsbewijs, bevestigde er mijn pasfoto op, voorzag die van het gemeentestempel, drukte mijn vinger op een meegebracht inktkussen en daarna op de voorgeschreven wijze op de achterkant van de foto. Als een enige jaren oudere landarbeider verliet ik per fiets ons huis onder leiding van een

onbekende, die was ingeschakeld om me naar een onderduikadres in de gemeente Ooststellingwerf te brengen. Pas naderhand besefte ik, welk een risico die mensen namen.

Dominee Nolle's revue spreekt en zingt dan ook niet alleen van een op het distributiekantoor werkende jongedame, die getrouwelijk alle nieuw uitgekomen bonkaarten onder haar blouse stak en een voorraad ontvreemde ten behoeve van de rond Winsum ondergedokenen, waaronder Joden. De revue spreekt ook over een Winsumer, werkzaam voor het illegale steunfonds, die werd gearresteerd en afgrijselijk geslagen, maar die zijn organisatie niet verried. Door drie plaatselijke politiemensen werden onderduikers, wanneer hun verblijfplaats aan Landwacht of SD bekend dreigde te worden, zogenaamd opgepakt maar in feite naar een veiliger adres gebracht. Eén van deze drie werd gearresteerd en overleed nog voor 1945 in Duitsland.

De door het verzet te hanteren moraal had een dimensie meer dan in vredetijd. Dat maakte beslissingen steeds zwaarder: dikwijls moest de slag geslagen worden zonder te piekeren over te verwachten weerslag. Steeds meer illegalen en ondergedokenen moesten worden voorzien van persoonsbewijzen en bonkaarten, die men machtig moest zien te worden uit steeds beter bewaakte kantoren. Voor de KP, de afdeling gewapende acties, bleef altijd de moeilijke overweging: wanneer worden 'foute' politiemannen, Landwachters, SD-ers zó gevaarlijk, dat we ze zullen moeten uitschakelen ondanks de represailles, die we over onschuldigen afroepen? En inderdaad, uit vergelding voor het neerschieten van de gevreesde onderluitenant Keyer te Bedum werden op 2 april 1944 uit onze gemeente niet minder dan 45 personen gevangen genomen. Daarna bleven zij drie maanden in het beruchte kamp Amersfoort, waar ze als terroristen werden beschouwd en onder andere door de kampcommandant Kotalla, ergerlijk werden mishandeld. In Duitsland, tenslotte werden zij in 'Erziehungslager' geplaatst; de naam zegt voldoende over de bejegening daar en op een voeding van voornamelijk koolsoep moesten zij gedurende het laatste oorlogsjaar zwaar werk verrichten in fabrieken, die doelwit waren van geallieerde bombardementen.

Aan slechts een klein gedeelte van de Joodse landgenoten heeft de illegaliteit en moedige particulieren bescherming kunnen bieden in de vorm van schuilplaatsen en in Winsum was het al niet anders. Geen van de 14 in 1943 gedeporteerde Joodse dorpsgenoten heeft in ons midden de bevrijding mogen beleven. Hun kinderen zien me aan op mijn schoolfoto's: onuitwisbare herinnering aan hun tragiek en die van hun verwanten en lotgenoten, gewoon algemeen gewaardeerde medeburgers. Van de Winsumer verzetsmensen, van hen, die in het kader van de 'Arbeitseinsatz', dus onder dwang, in Duitsland werden tewerkgesteld en van hen, die bij de razzia's werden gepakt, kwamen er ook 14 gewelddadig of door ontbering om. Bij alle bloemrijke retoriek in de tekst van dominee Nolle's zang en

In de slotzangen lezen we:

*Nu de vrijheid is herkegen
als een weer hervonden pand
daalt de blijdschap als een regen
op het dorstig vaderland.
Ja, wij voelen ons herboren
voor een nieuwe rijke tijd.
Nu voor immer afgezworen
alle tweedracht, haat en nijd.*

en:

*Wij hadden zoveel standen
als weken van het jaar
en bleven door de afstand
vaak vreemden voor elkaar.*

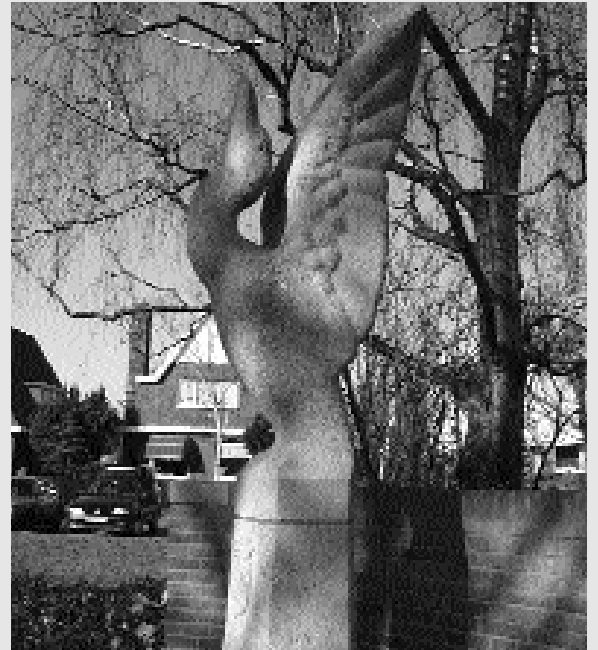
en:

*Veel ligt nog terneergeslagen
heel de wereld is ontwricht
laat ons samen stenen dragen
saam vervullen onze plicht.*

declamatiespel, waarin de lotgevallen van Winsum's inwoners soms anekdotisch ter sprake komt, ontroert ons het idealistisch toekomstbeeld.

‘Bent U vernieuwd?’ vroeg na de bevrijding Koningin Wilhelmina aan een ieder, die zich bij haar presenteerde als minister, kamerlid of hofdignitaris. Neen, de wereld is er niet een geworden van stemmigheid, zoals dominee Nolle en veel idealisten zich dat hadden voorgesteld. Net als voeger heeft ze vele gezichten. Onze samenleving heeft zich opgewerkt tot een ongekende materiële welvaart, hen die in de kille jacht naar luxe niet meekwamen, verwijzend naar allerlei vormen van opvang. Maar anderzijds kwamen er ook ideeën over hoe door moderner onderwijs de mensen zich kunnen ontplooiën en beter maatschappelijk toegerust kunnen worden; ideeën over hoe het behoud van gezondheid en milieu zijn te verenigen met conjunctuur en met de huidige technologie. Er wordt volop over gediscussieerd in parlement, statenzaal en gemeenteraad. Over onze grenzen ziende, weten we dat dit een nog steeds niet vanzelfsprekend goed is. Maar die democratische waarden staan in direct verband met diegenen die, ook in Winsum, van '40 tot '45 hun leven offerden: in het veld, in gevangnissen en kampen, als gijzelaars of door rassenhaat. Dat besef door te geven, ook als diegenen die hen niet kenden en liefhadden, er niet meer zullen zijn, is een van de waarborgen voor het welzijn van ons volk, nu en in de toekomst. Daarom willen wij hen die vielen, ook dit jaar op deze dag eren. De dood van sommigen was opzienbarend, anderen stierven bijna in onbekendheid. Volledig hun namen hier noemen is daarom niet doenlijk; onze monumenten, onze archieven zullen ze bewaren voor het nageslacht.

(Red.: Aansluitend gaat drs. Niehoff in op de vraag of jonge mensen, die de dag van de bevrijding niet of niet bewust hebben meegemaakt en langzamerhand een meerderheid vormen, iets van deze gevoelens kunnen meevoelen. Na een schets van de naoorlogse politieke situatie tot aan de recent op gang gekomen vluchtelingenstroom roept hij op tot solidariteit en een open houding in de multiculturele samenleving. De spreker eindigt

Bevrijdingsmonument Winsum

Sommige historische feiten

behoeven telkens opnieuw onze aandacht.

Sinds 1948 staat er in het plantsoen bij de Geert Reindersstraat te Winsum een monument in de vorm van een naar de hemel opstijgende vogel (geen duif of zwaan, maar een willekeurige grote vogel). De maker van het monument verwijst hiermee naar de doodgeschoten soldaten, die allemaal hoopten op te stijgen naar de hemel. De beeldhouwer Wladimir de Vries (officieel Hendrik Wladimir Albert Ernst) is de afgelopen zomer overleden. Hij werd 83 jaar oud, woonde in Groningen en is onder andere de maker van het Veulen aan de Rademarkt, het Denkstertje aan de Paterswoldseweg, Blote Bet op de Herebrug te Groningen, de bronzen Scheepsboeg bij de sluis van het Drentse Loksverlaat en het Arp Schnitmonument te Uithuizen.

In Winsum vormt het Bevrijdingsmonument van De Vries op 4 mei altijd het middelpunt van de dodenherdenking. Ook de omgeving van het monument is belangrijk en werd in 1995 aangepast met medewerking van de Stichting Herdenking 4 mei en vele andere. Daarbij werd de beeldhouder opnieuw betrokken en op 4 mei 1995 was hij, voor het eerst sinds de onthulling in 1948, bij de herdenkingsbijeenkomst aanwezig.

Ubbega in het jaar 1000 (deel 2)

We keren opnieuw duizend jaar terug in de tijd en

vervolgen onze zwerftocht door het land van Ubbega. De economie trekt aan en er wordt voor het eerst geld gemunt in het kleiland. Maar de dorpingen van Adorp, Sauwerd, Wetsinge en Winsum zijn toch vooral bezig met één zaak: met man en macht zijn ze de woeste gronden aan het ontginnen.

Handel en economie

In de vroege Middeleeuwen bestond de handel vooral uit ruilhandel. Op de wierden werden belastingen in de vorm van wollen doeken afgedragen. Maar rond het jaar 1000 begint dat te veranderen: de geldeconomie komt op gang. Kleine zilveren munten (een soort microgeld) worden het betaalmiddel. In 1057 schonk de Duitse koning Hendrik aan Winsum het muntrecht en het marktrecht; een duidelijke aanwijzing dat Ubbega meetelde in de nationale economie. De Winsumse munten zijn tot in Polen en Rusland teruggevonden.

De nieuwe geldeconomie stimuleerde de bedrijvigheid en de handel nam toe. Bulkgoederen voor export werden over korte afstanden vervoerd naar strategisch gelegen marktplaatsen. Rond deze marktplaatsen ontstonden de steden. In onze streek zou het Drentse dorpje Groningen, gunstig gelegen aan een buitenbocht van de Aa, deze functie gaan vervullen. Rond het jaar 1000 begint Groningen zich tot een marktplaats te ontwikkelen. Daar is ruimte voor nieuwe beroepen zoals wagenmaker, tonnenmaker en herbergier. Tegelijkertijd gaat de dorpseconomie zich specialiseren. Boeren handelen niet meer in wollen doeken maar verkopen de wol rechtsreeks aan de handelsslieden die langs de wierden trekken. Voor de mensen van Ubbega was de marktplaats Groningen niet ver weg. Zowel te voet als over water was het stadje in enkele uren te bereiken. (figuur 1)

Wat werd er in Ubbega zoal verhandeld? Kloosterregisters vermelden dat er op de wierden vee, huiden, leer, perkament, vis, benen voorwerpen, wollen lakens en zuivelproducten als kaas en boter werden geproduceerd. Wat de import betreft was vooral koren een noodzakelijk product. In het onbedijkte land was maar weinig akkergrond geschikt voor de verbouw van granen. De recente opgraving in Baflo wees uit dat gerst werd verbouwd, maar dat de tarwe werd ingevoerd. Ingevoerd werden voorts zaken die niet lokaal konden worden geproduceerd, zoals wijn, Rijnlands keramiek, glaswerk,

sieraden, tufsteen, mantelspelden en wapens. Er zijn aanwijzingen dat er op de wierden handel werd gedreven in wijn, granen, zout, wapens en slaven.

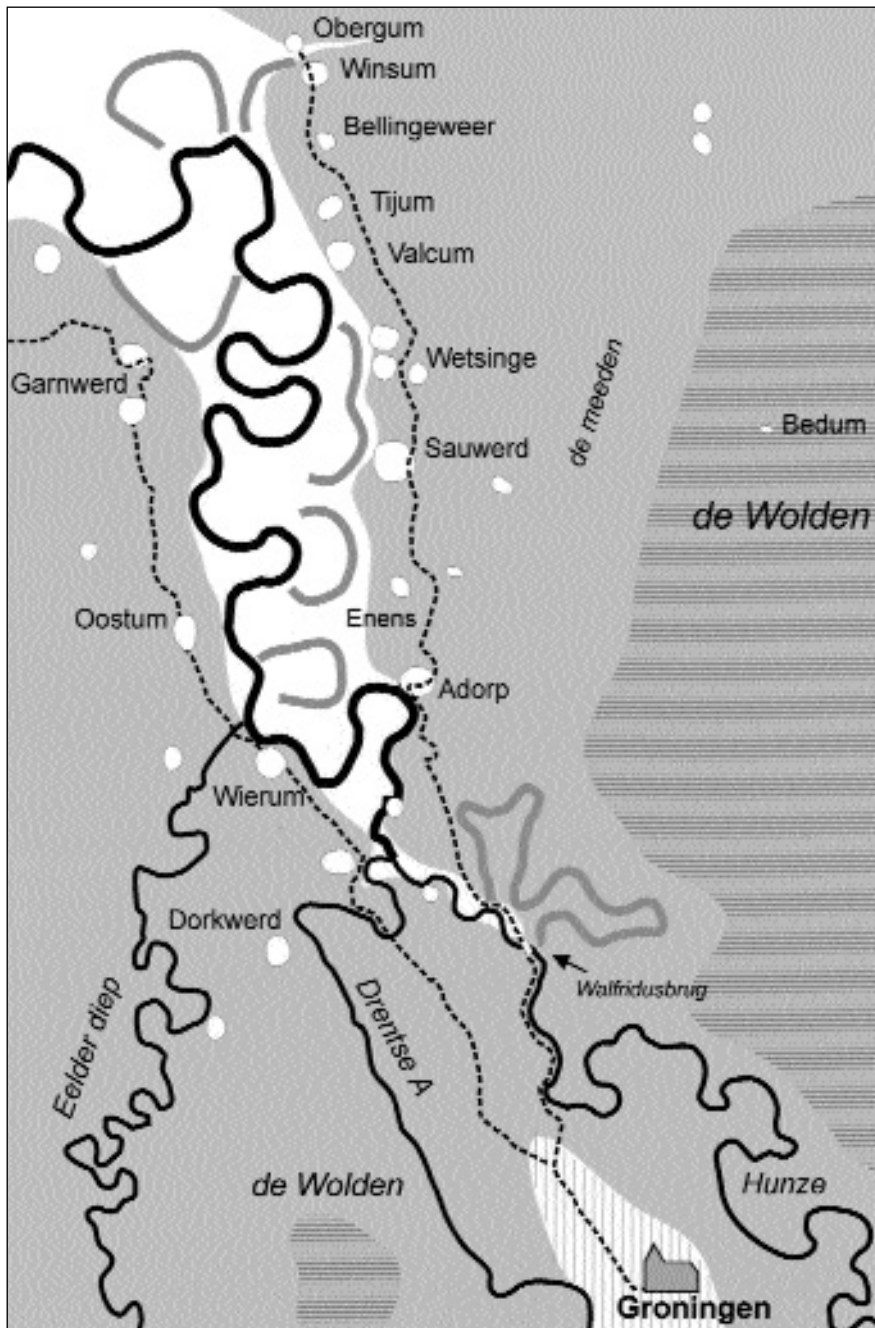
De economie van die dagen werd vooral gestimuleerd door het in cultuur brengen van woeste gronden. In de 10e eeuw komen op tal van plaatsen in West-Europa de ontginningen op gang. In Holland zijn de laagvenen, die met broekbos waren bedekt, het doelwit voor de slootgravers. Deze ontginningen zouden leiden tot toename van agrarische activiteit. Ze zorgden voor kapitaal, investeringen en handel. Graven en bisschoppen schonken woeste gronden aan lokale edelen met de plicht deze te ontginnen. Ook in Ubbega blijft men niet achter bij deze internationale ontginningsdrift. Maar, waar moeten we de woeste gronden van Ubbega zoeken?

De ontginningen

Ten oosten van de wierden lagen de lage gronden van Ubbega. Traditioneel was dit gebied - de meeden - als hooiland in gebruik. In de vroege middeleeuwen werden de meeden echter met een dikke laag zure klei (de beruchte knikklei) bedekt. Het gebied veranderde hierdoor in een ondoordringbare slikplaat, die moeilijk afwaterde en nauwelijks met krekken was doorsneden. De betere delen zullen nog als hooiland zijn gebruikt, maar de lage stukken zullen bedekt zijn geweest met rietmoeras.

Met de overslikte meeden zijn nog niet alle woeste gronden van Ubbega beschreven. Aan de oostrand van Ubbega heeft eeuwenlang een geheimzinnig landschap gelegen. Dit gebied (de omgeving van het huidige Bedum en Ten Boer) week sterk af van de overige landschappen in het kleiland (zie figuur 1 en 2). Enkele eeuwen voor het begin van de jaartelling kwam hier de kwelder buiten de invloed van het zeewater te liggen. Het gebied werd doorstroomd met zoet water uit de Drentse venen. Onder deze omstandigheden ontwikkelde zich een hoogveenpakket. Voor de groei van hoogveen is zoet water immers een voorwaarde.

De veengroei rond Bedum kwam zo'n 700 voor Chr. op gang. Het veen heeft tenminste zo'n duizend jaar ongestoord in de hoogte kunnen doorgroeien. Het veenpakket was daardoor onbereikbaar geworden voor stormvloed. Toen de meeden van Ubbega met knikklei werd bedekt, bleef het veengebied rondom Bedum daarvan gevrijwaard. Maar de zeespiegel steeg gestaag en rond de 8^e of 9^e eeuw werd het veenpakket alsnog door de zee overspoeld. Het zeewater liet er een laagje ziltige klei achter waardoor de veengroei tot stilstand kwam, omdat klei (mineralen) samen met veen (humus) garant staan voor opslag in een moerassige ruigte van riet, zeggen en biezen en (vermoedelijk) opslag van wilgen en berken. Dit soort landschappen werden door de toenmalige bewoners als 'wolden' of 'walden' aangeduid. Het woord 'wold' is afkomstig van het Germaanse Walbu wat moeras of zompig bos betekent.

*Figuur 1
De relatie tussen de wierden van Ubbega en het stadje Groningen. De verticale arcering geeft de Hondsrug weer. De horizontale arcering de wolden.*

Het was een paradijs voor bevers, otters en allerlei reigerachtigen, maar ook groter wild, zoals wolf, wildzwijn, eland en misschien zelfs de beer, zal zich hier verscholen hebben.

Het moerasbos grensde onmiddellijk aan de meeden en bevond zich op een afstand van minder dan twee kilometer van de dorpen langs de Hunze. Voor de bewoners van Ubbega lag deze ruigte als het ware in hun achtertuin. De oostelijke horizon werd er door getekend. Door de onmiddellijke nabijheid zullen de wolden een eigen rol gespeeld hebben in de dorps economie van Ubbega. Het was een ideale plek om te jagen en hout en riet te verzamelen. De wolden leverden weliswaar geen duurzaam hout, maar ook voor geriefhout en brandhout moet op grote wierden als Ezinge, Eenrum, Ulrum en Leens wel belangstelling hebben bestaan. Het hout uit de wolden werd naar Adorp gebracht en van daaruit zal het wel per schip zijn verhandeld. Vermoedelijk had iedere dorpswierde recht op een eigen deel

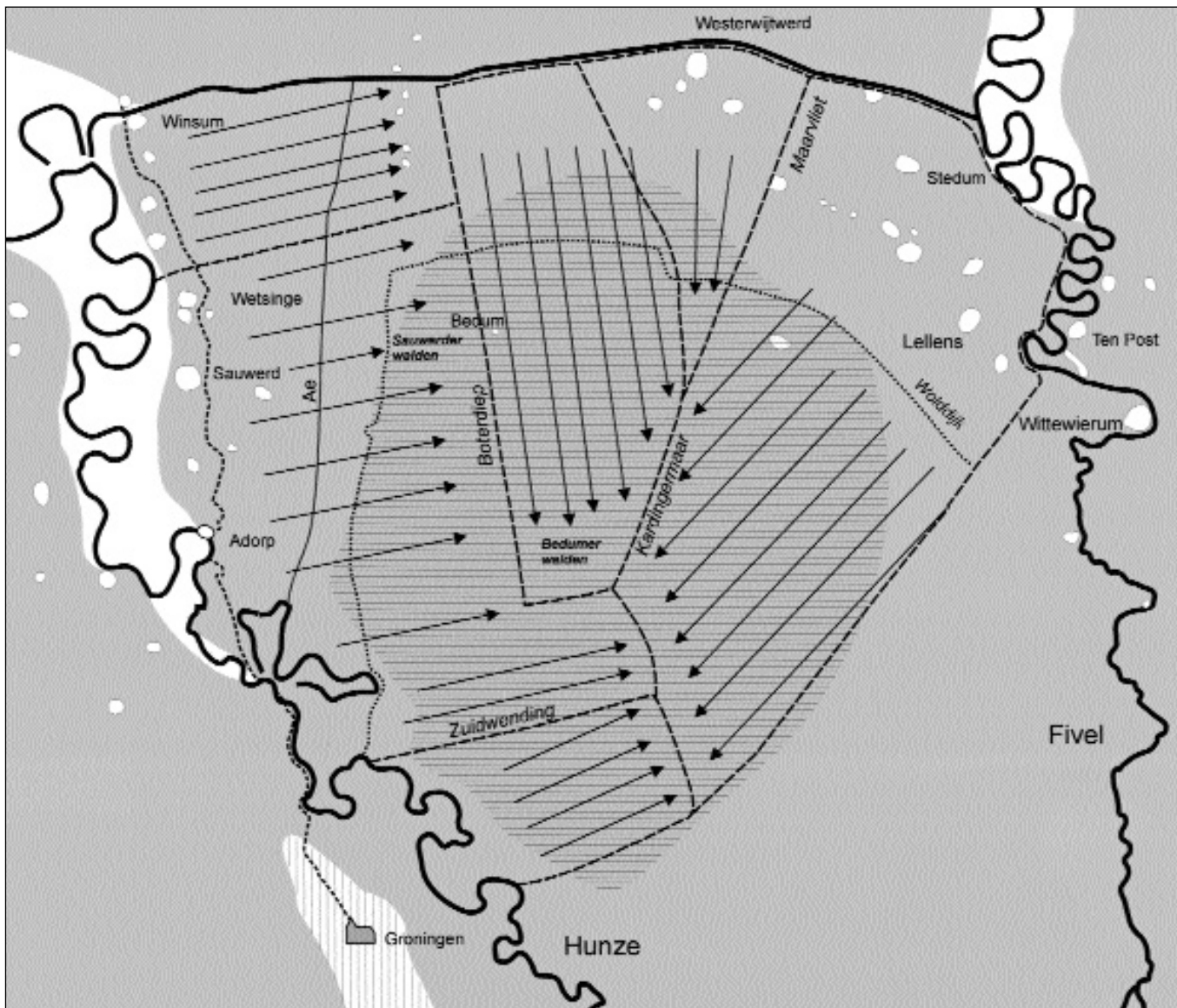
van het moerasbos. Uit de kloosterregisters kennen we benamingen als Sauwerderwolden en Bedumerwolden. De wolden waren hooggelegen ten opzichte van het kwelderland en vormden als het ware een reusachtige wierde, waardoor plaatselijke bewoning mogelijk was. Langs de geulen die ooit het hoogveenmoeras ontwaterden hebben vermoedelijk jagers, mosverzamelaars en houthakkers hun onderkomens gehad. Wellicht is er veen gestoken en is er lokaal geakkerd. Onder de scherven die langs de voormalige geulen zijn gevonden, zijn er die uit het begin van de jaartelling dateren.

De ontginningen van de meeden en de wolden

De verslikte meeden en de verruigde wolden vormden een dankbaar doelwit voor de ontginners van Ubbega. De systematiek waarmee de meeden en de wolden werden ontgonnen is verbluffend (zie figuur 3). Vanuit de verschillende bewoningsassen loopt een zeer regelmatig opstrekkend kavelpatroon de ontgonnen meeden en wolden in. Aan de westzijde herkennen we de wierdenreeks Adorp-Wetsinge, als startpunt van de ontginningen. Aan de oostzijde vormen de wierden langs de Fivel (Stedum-Lellens-Ten Post) de ontginningsbasis. Aan de noordzijde lijkt vooral Westerwijtwerd belangrijk, terwijl we in het zuidwesten invloeden vanuit de stad herkennen. De ontginners uit Ubbega

zijn al gravend op de mannen van Fivel gestoten. Doch de opdeling van de gronden is blijkbaar in goed overleg gegaan. Waar de verkavelingsblokken van de verschillende dorpsgebieden elkaar troffen ontstonden kaarsrechte waterlopen, die de basis vormden voor de later gegraven maren als het Kardingermaar, de Zuidwending en het Boterdiep. De ontgonnen wolden zijn zo systematisch ingericht dat zelfs heden ten dage geen behoefte wordt gevoeld aan een ruilverkaveling. De onlangs door de provincie voorgestelde administratieve ruilverkaveling werd door de betrokken landbouwers weggestemd.

We kunnen de ontginning van de wolden rondom Bedum scherp dateren. Daarbij maken we dankbaar gebruik van de toenmalige vrome gewoonte om bij bijzondere gelegenheden gronden aan kloosters te schenken. Vooral ontgonnen percelen kwamen voor dit doel in aanmerking. Tegen het einde van de 10^e eeuw ontving het Duitse klooster Werden (in Groningen waren nog geen kloosters gesticht) een stuk grond, gelegen te Bedumerwolde. Met de wolden van Bedum zal zeer waarschijnlijk Ellerhuizen bedoeld zijn, want dat gebied is door

een waaier van sloten vanuit de omgeving van Bedum verbonden. Ellerhuizen ligt precies in het centrum van de wolden, waardoor het zeer aannemelijk lijkt dat het gehele Woldgebied rond het jaar 1000 al moet zijn ontgonnen.

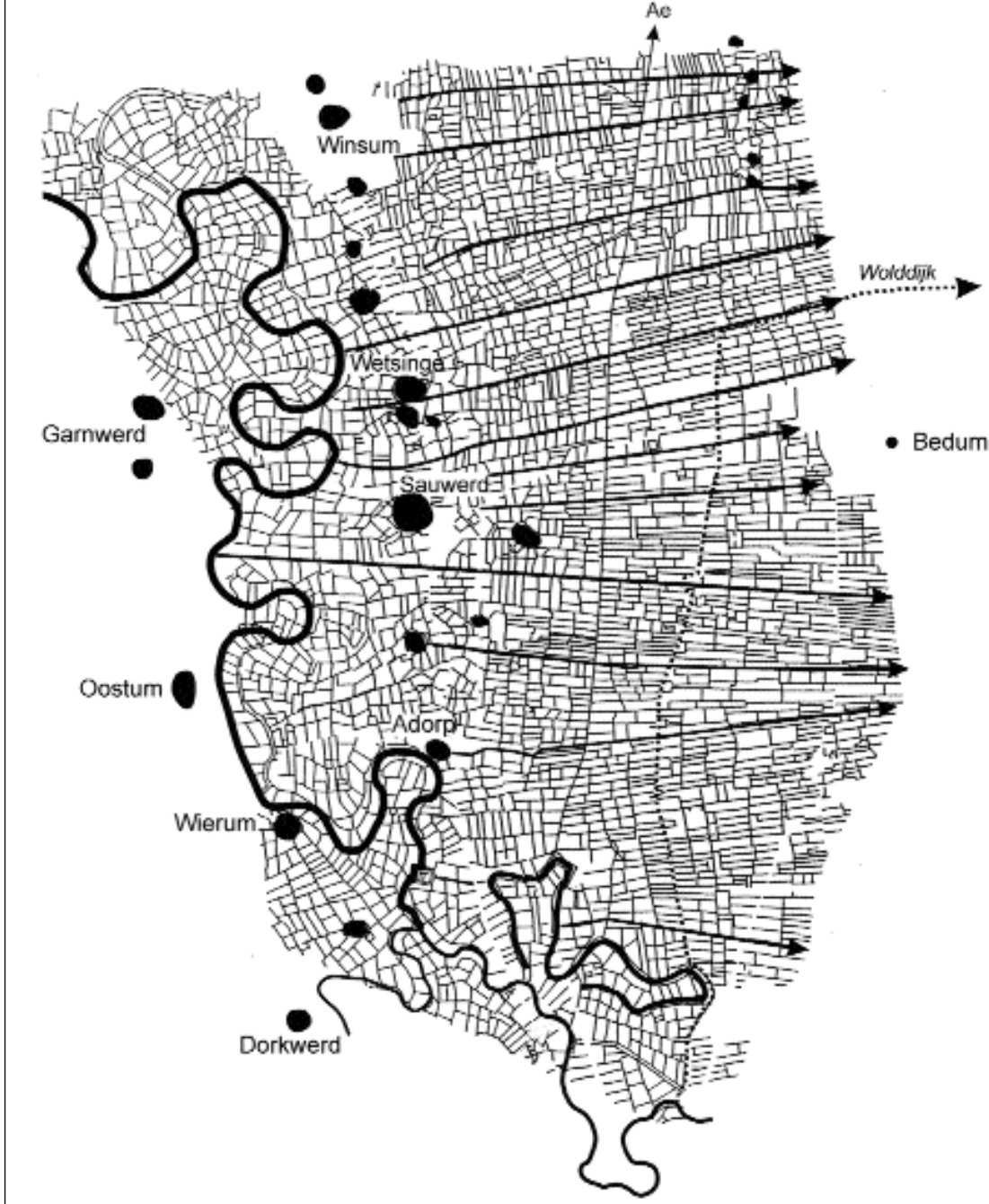
Deze datering wil overigens niet zeggen dat de talloze evenwijdig lopende sloten die in de wolden zijn gegraven (afgebeeld in figuur 3) alle uit het jaar 1000 dateren. De ontginning van het jaar 1000 was een soort casco-verkaveling die in latere eeuwen is verfijnd. De basisverkaveling van de meeden en wolden van Ubbega bestond uit een twintigtal kaarsrechte west-oost verlopende sloten die voor het merendeel vanuit de Hunze werden gegraven. In figuur 3 is een deel van deze sloten met pijlen aangegeven. De sloten lagen op circa 50 tot 100 meter afstand van elkaar (in noord-zuid richting). Deze hoofdsloten zijn op topografische kaarten gemakkelijk terug te vinden. Ze doorsnijden zowel de Ae als de Wolddijk zonder te verspringen en zijn dus ouder dan deze structuurlijnen. Deze hoofdsloten bepalen tevens de grenzen van de dorpsgebieden en de latere kerspeligrenzen. Een fraai voorbeeld van zo'n hoofdsloot is de Sauwerdertocht/Arwerdertocht. De tocht loopt vanuit de voormalige Hunze tot aan het Boterdiep bij Ellerhuizen en is ruim 6 kilometer lang. De sloot is zo kaarsrecht dat men er (op de topografische kaart althans) een liniaal langs kan leggen. De dichtheid van hoofdsloten is nabij de Koningslaagte minder; mogelijk is dit gebied wat later verkaveld.

Figuur 2

De verkaveling van de meeden en de wolden zoals deze omstreeks 1000 moet hebben plaatsgevonden.

Ik vermoed dat de fijnmazige verkaveling van de ontginningsblokken in de meeden en de wolden pas op gang is gekomen nadat de zeedijk was gelegd (ergens in de 12^e of 13^e eeuw). Een dicht slotenpatroon is immers niet te handhaven als de getijden voortdurend slib aanvoeren. De definitieve invulling van de ontginningsblokken bestaat uit bundels van west-oost verlopende sloten die de Ae, de Wolddijk en de omgeving Noordwolde als basis hebben. De secundaire sloten doorsnijden deze structuurlijnen echter niet en zullen dus jonger zijn dan de Ae, de Wolddijk en Noordwolde. De aanleg van de Ae zal overigens wel de reden zijn geweest om het fijnmazige slotenpatroon (door ontwatering) mogelijk te maken.

Zo werden de ruige wolden in enkele generaties tijd omgetoverd tot een vredig en vruchtbaar korenland. Deze metamorfose moet op de nakomelingen van de ontginners diepe indruk gemaakt hebben. Het was een bijna tastbaar wonder. De kerk heeft aan dit verhaal een religieuze inhoud meegegeven. De heilige Walfridus stond symbool voor de ontginning van de wolden. De herinneringen aan deze vrome pionier, die ergens in de 10^e eeuw zal hebben geleefd, werden van generatie op

Figuur 3
 De hoofdstructuur van de verkaveling van de meeden en wolden van Ubbega. De hoofdsloten zijn met pijlen geaccentueerd. Met dank aan Klaas Wildeman.

generatie overgeleverd. Walfridus werd steevast afgebeeld met een spade en in het gezelschap van wilde dieren. We lezen in zijn heiligenleven:

‘Walfridus woonde in een moerassige en daarbij door de aanwezigheid van wilde beesten ontoegankelijke streek. Maar de man Gods maakte in korte tijd de voorheen onbruikbare plek vruchtbaar en toegankelijk door deze met grote wijsheid te bewerken en met grote zorgzaamheid bracht hij door het woord van het geloof alle razernij van de wilde dieren tot bedaren, opdat ze de bewoners van de streek geen schade zouden berokkenen’

De ontginning van de wolden had grote maatschappelijke gevolgen. In korte tijd was er veel productieve grond beschikbaar gekomen. Hele families verlieten de wierden om te gaan wonen in het nieuwe land. Zulks was nooit eerder vertoond. De fraaie driebeukige tufsteenkerk van Bedum kan worden gezien als de bekroning van de ontginningen. Maar het

Godshuis zal ook wel als een belastingkantoor hebben gefunctioneerd; de woeste gronden waren immers niet zonder doel aan de plaatselijke edelen geschonken. De bisschop van Münster zal niet zijn vergeten om voortaan de tienden te innen.

Het ontgonnen veen-op-klei gebied was overigens geen zorgeloos lot beschoren. Door ontwatering en grondgebruik was het veen in ruim een eeuw tijd alweer grotendeels verdwenen. In plaats van een hooggelegen veenpakket waren de ontgonnen wolden veranderd in een laagte van klei. Van alle kanten stroomde het water toe. Het is een problematiek die algemeen zou worden in de Lage Landen. De nazaten van Walfridus hebben dit probleem opgelost door het leggen van een ringdijk - de Wolddijk - rond het ontgonnen gebied. Deze dijk wordt gedateerd tussen 1100 en 1200 en is één der oudste dijken van Groningen. Dat de Wolddijk een succesvolle ingreep was, blijkt uit het feit dat in nog geen eeuw tijd zo'n tien stenen kerken in de wolden verrijzen. De verdwenen wolden leven door in de 'woldnamen' van de nieuwe kerkdorpen: Noordwolde,

Zuidwolde, Lutjewolde, Garmerwolde, Steerwolde, etc.

Overigens zijn delen van het veen van de wolden bewaard gebleven. Resten van het veen werden gezien tijdens restauraties van de kerken van Thesinge en Bedum. De oplettende toeschouwer kan zulke veenrestanten zelf waarnemen als er binnen de Wolddijk sloten worden verbreed of gegraven (zie foto 4).

De verdwenen wolden vormen nog altijd een aparte bodemkundige eenheid. Op de bodemkaart wordt het gebied omschreven als kleigrond van het type 'woudgrond'. De klei is betrekkelijk licht van structuur en zeer donker gekleurd door de restanten humus. Omdat in de wolden geen knikklei werd afgezet, is het gebied landbouwkundig beter dan de slecht afwaterende 'knikkige' meeden. De gronden binnen de Wolddijk zijn laaggelegen en worden al tweehonderd jaar bemalen. Hier liggen de oudste Groninger molenpolders. Traditioneel is het een akkerbouwgebied ('boeskoolland') en witte en rode kool wordt er nog altijd volop geteeld.

Vrije tijd

Als men zich afvraagt waar de bewoners van het Ubbega van de

10^e eeuw zoal mee bezig waren, dan is dat toch in de eerste plaats met graven en ontginnen. Eindeloos sloten graven door klei en veen naar het oosten. Er zullen zeker slaven zijn ingezet bij dit grootse werk. Daarom mogen we aannemen dat dorpelingen van Ubbega, vooral in de wintermaanden, ook over vrije tijd beschikten.

Er zijn in de wierden diverse vrijetijdsartikelen gevonden zoals speelschijven, tollens, bikkels en dobbelstenen. 's Winters werd er geschaatst op glissen, die uit beenderen werden gemaakt. Een priekstok was nodig om de vaart erin te houden. Natuurlijk werd er in de langhuizen gezongen en muziek gemaakt. Benen fluiten werden als dwarsfluit bespeeld, maar ook lieren en harpen zijn aangetroffen. De muzikanten en zangers, 'de barden', trokken van dorp naar dorp. Ze zongen hun verhalen in dichtvorm. In onze streken kreeg de blinde bard Bernlef grote bekendheid. Volgens de overlevering zou hij door Liudger van zijn blindheid zijn genezen. Hoe zeer de muziek op de wierden werd gewaardeerd, blijkt uit het Friese wetboek de 'Lex Frisionum'. Hierin worden hoge vergoedingen geeïst indien men de textielwerkster, de goudsmid of de harpspeler fysieke schade berokkende. Een cultuur die zulke parallellen trekt verdient een hoge waardering.

*Figuur 4
Vers gegraven sloot
(zomer 2001) nabij
Zuidwolde. In het
talud is een overslibde
geul te zien. De
bodem van deze geul
bevat nog het
oorspronkelijke veen.*

Tenslotte een voor de hand liggende vraag, waren er al kroegen in Ubbega? Gistende honingdrank (meede) en bier waren al eeuwen in gebruik. Al kort na de jaartelling werd er wijn geschonken op de wierden van Ubbega. In het stadje Groningen werd in de 11^e eeuw wijn verhandeld. De bisschop van Utrecht eiste jaarlijks van de Groningers een karrenvracht wijn. Dat drank een rol speelde in het leven van alledag lezen we in het heiligenleven van Walfridus. Als gevolg van dronkenschap loopt een familiefestje danig uit de hand, met doodslag als gevolg. Het antwoord op de vraag naar aanwezigheid van de kroeg zal daarom wel bevestigend zijn. Vermoedelijk zal op de grote wierden wel een boerderij of bijgebouw als kroeg of herberg zijn ingericht. Tijdens lange winteravonden werden er bikkels en dobbelstenen geworpen en de rondtrekkende bard bracht er zijn lied ten gehore.

Het jaar 1000 heeft twee gezichten

Wat zijn de belangrijkste indrukken na ons bezoek in Ubbega? Het jaar 1000 heeft meerdere gezichten. We zagen hardwerkende en sober levende mensen die een redelijk goed bestaan hebben. Er is voor hen voldoende voedsel en behoorlijk

wat variatie in het menu. De dorpen ogen echter grijs en modderig. Het ontbreken van stenen muren en schoorstenen maakt de huizen duister en weinig comfortabel.

Er zijn voldoende import- en exportproducten voorhanden voor een bloeiende handel en scheepvaart. Het aantal gebruiksvoorwerpen in de langhuizen is groot. Toch moeten we de welvaart op de wierden niet overdrijven. Het 10^e en 11^e eeuwse materiaal dat in de wierden en oude woonplaatsen wordt aangetroffen, bestaat voornamelijk uit eentonig kogelpotmateriaal. Het kwalitatief betere geïmporteerde Pingsdorf aardewerk wordt maar zelden aangetroffen. Soberheid zal wel troef zijn geweest in de meeste langhuizen van Ubbega. De luxe importartikelen die nu in de musea liggen, zullen vermoedelijk slechts voorbehouden zijn geweest aan de bewoners van de rijkere boerenhoven, de leenheren en locators van de graaf, de voorlopers van de lokale adel.

De tijdgeest van het jaar 1000 is er één verandering en vernieuwing. De invallen van de Noormannen lopen ten einde. De geldeconomie komt op gang. De ontginning van de meeden en de wolden is een tastbaar beeld van de nieuwe tijd. De welvaart neemt toe en het aantal inwoners stijgt. De kerk speelt een hoofdrol bij al deze veranderingen. Bisschoppen, abten en priesters krijgen steeds meer macht over de dorpelingen.

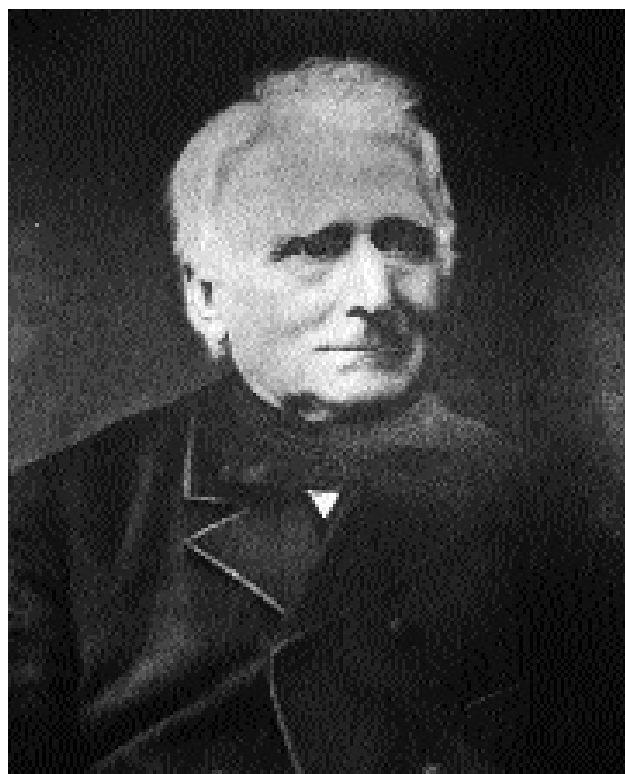
Toch is er weinig reden om het jaar 1000 te romantiseren. De parabel van Walfridus (hoewel later op schrift gesteld) schetst ons een samenleving waarin geweld en doodslag het leven van alledag bepalen. In de kroniek van Emo en Menko van Wittewierum, die zo'n twee eeuwen later zal worden geschreven, is dit beeld maar weinig veranderd. De kroniek beschrijft een samenleving waarin oorlog, priestermoord, list en bedrog aan de orde van de dag zijn. Toch moeten we ons hoeden voor generalisatie. Wie heden ten dage een krant leest krijgt daaruit immers ook geen goed beeld van de gemiddelde Winsumer.

De mensen van Ubbega zullen met een dosis gezonde scepsis de nieuwe tijdgeest hebben beoordeeld. Ze waren te zeer gewend aan onveiligheid en onzekerheid. De dorpelingen hadden hun handen vol aan de grote en kleine zorgen van alledag. Zoals de jaarlijks weerkerende angst voor de winterse stormvloed. Om maar te zwijgen van de lokale oorlogen waarbij de gewone man ongewild kon worden betrokken. Tot de dagelijkse zorgen zal zeker ook de gezondheid van lijf en

Hendrik Willem Wierda

Eén van de merkwaardigste figuren in de Winsumer samenleving was Hendrik Willem Wierda, geboren op 13 april 1808 te Eenrum en overleden in 1894 in Winsum. Hij was een telg uit het bekende geslacht Wierda, dat in Winsum heeft gewoond. Van december 1873 tot januari 1878, ruim vier jaren, was hij burgemeester van Winsum. Daarvoor was hij wethouder en raadslid van die gemeente.

H.W. Wierda is in de periode van december 1873 tot januari 1878 burgemeester van Winsum

Op de Franse School

De ouders van Hendrik Willem waren Willem Jans en Janje Hendriks Addinga. Zijn vader dreef handel in steen en hout, in koolzaad op Leeuwarden en in koeien op Holland. De achternaam Wierda werd gekozen omdat grootvader afkomstig was van de 'wierde' te Ranum, onder Winsum. In de herfst van 1811 verhuisde het gezin Wierda van Eenrum naar Winsum, waar ze de houtzaagmolen en de schelpkalkbranderij van Feisser en Bouer kocht. Het bedrijf stond aan de weg naar Schouwerzijl aan het Winsumerdiep, tegenover de huidige camping. Het woonhuis met de naam 'Zaandam' staat er nog. De zaken gingen goed en in 1821 kwam er nog een oliemolen bij. Daar het nu mogelijk en nodig was dat de zoon wat leerde, kwam

Hendrik Willem op de Franse School te Hoogezand, in die tijd een kostschool onder de verheven titel 'Institut d'Éducation'. Hij was toen twaalf jaar. De jonge Wierda verbleef twee jaar op deze kostschool. Omdat zijn leermeester de school verliet ging Hendrik Willem in 1822 naar de Franse kostschool van T.S. Hoekzema in Groningen. In 1824 kwam hij weer thuis om zijn vader behulpzaam te zijn in de drukke zaak. In 1836 trouwde hij met Fenje Ubels van Clooster, een landbouwersdochter uit Rasquert.

Hendrik Willem Wierda had een sterke drang zich in het openbaar te uiten. Als statenlid kreeg hij daarvoor alle gelegenheid. Het merkwaardige hierbij was, dat hij dat graag in dichterlijke trant deed. Wierda mag dan de vooruitgang in de geest van de negentiende eeuw als devies hebben gehad, in zijn poëtische neiging had hij zijn tijd overleefd. Van professoren en predikanten werd verwacht dat zij tevens dichter waren. H.W. Wierda heeft deze culturele trek uit de oude tijd overgenomen en hem in ere gehouden. Ook zijn gloedvolle tafelredes en dergelijke spraken de toehoorders aan. Over zijn persoon is weinig geschreven, hoewel hij zeker meer belangstelling had verdiend. Het bijzondere is namelijk dat Wierda in de jaren

1887 en 1888 een tweedelig werk (biografie) liet drukken bij J.B. Wolters te Groningen. Met opzet wordt hier het woord drukken gebruikt in plaats van uitgeven. Dit werk kwam namelijk niet in de handel. Het was alleen bestemd voor de kinderen en kleinkinderen, en enkele vrienden. Vandaar ongetwijfeld de verklaring van het feit, dat de schrijver hiermee geen bekendheid heeft gekregen. Het werk heet: 'Vijftig jaren 1835-1855. Uit een verzameling van stukken'.

Politieke carrière

Wierda had zowel voor zichzelf als voor zijn levensidealen veel bereikt. Hij kon daarom met genoegen op zijn lange leven terugzien. Uit de volgende opsomming van zaken, waarvan H.W. Wierda de initiatiefnemer was of waaraan hij zijn medewerking verleende, kan worden opgemaakt dat hij toch veel voor Winsum en de omgeving heeft betekend. Zo was hij in 1837 medeoprichter van het Genootschap van Nijverheid te Onderdendam en in 1841 en 1842 werkte hij mee aan de totstandkoming van de straatweg van Winsum naar Groningen. Toen in 1850 voor het eerst rechtstreekse verkiezingen werden gehouden, werd Wierda in de provinciale Staten gekozen. Hij werkte daar ijverig en in zijn levensbeschrijving tekent hij over deze periode het volgende op: '... ik sloot mij dadelijk aan bij hen, die materiële welvaart in de eerste plaats bedoelen'.

Hij heeft zich tot het uiterste ingespannen om een spoorlijn naar Winsum te krijgen. Dit leidde er toe dat in het jaar 1887 de Groninger Locaal Spoorwegmaatschappij werd opgericht en dat

in 1893 de spoorlijn Sauwerd-Roodeschool werd geopend. Ook voor het onderwijs had Wierda een open oog. Er moesten betere gebouwen met goede speelplaatsen komen, verder bewaarscholen en voor meisjes naai- en breischolen. Het vak nuttige handwerken was toen op de school nog niet ingevoerd. Wierda verdedigde kosteloos lager onderwijs als een van de werkzaamste middelen ‘tot verheffing van het volk’. Als lid van de gemeenteraad en daarna als burgemeester had hij gelegenheid om zelf aan dit alles mee te werken. In 1869 werd hij kandidaat gesteld voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal. “Om verschillende redenen achtte ik het niet geraden mij beschikbaar te stellen; toch kwam ik in een drietal in herstemming; nu trok ik mij beslist terug en de oud-minister Olivier werd benoemd”, aldus Wierda.

Maatschappelijk belang

Ook volksgezondheid trok zijn volle aandacht. Hij pleitte voor de aanleg van nieuwe begraafplaatsen buiten de kom. In Winsum werd het wisseltonnenstelsel ingevoerd en er werd een mestverzamelplaats ingericht. Bij de kerk in Obergum kwam een grote regenbak, vooral ten gerieve van de arbeidersstand die geen zuiver water had voor het koken en wassen en zelfs niet om te drinken. Zo werd er meer gedaan op sociaal gebied. In 1881 werd aan de Lijnbaan te Obergum een vorstvrije kelder gebouwd voor de opslag van ongeveer 1500 hectoliter aardappelen of tuinvruchten. Deze kelder, verdeeld in dertig vakken, was ten gerieve van hen die zelf geen goede kelder hadden. De vakken werden jaarlijks verhuurd door de Nutsbank. Deze bank werd opgericht op voorstel van Wierda, als bestuurslid van het departement Winsum der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Wierda zag ook het nut van betere woningen in en was in dit belangrijke opzicht een man van de nieuwe tijd.

Een aantal beginselen stond bij hem hoog in het vaandel. Wij citeren uit zijn beknopte levensbeschrijving als volgt: ‘Tevredenheid te bevorderen als waardig doel en dit doel kan worden getroffen, indien de zaken met orde en regelmaat worden gehandhaafd en tot stand gebracht. Redelijke ontwikkeling, geen onderdrukking, geen geringschatting, geen eisch tot slaafsche onderdanigheid; zoveel mogelijk het bevorderen van onafhankelijkheid, bij alle standen. Vooral dit moet de grondtoon zijn in het maatschappelijk samenleven; ieder op zijn post nuttig werkzaam zijn tot verschaffing van de eerste levensvereisten: voedsel, kleeding, woning’. Toen Wierda bijna tachtig jaar was schreef hij in zijn levensbeschrijving het volgende: ‘Ik heb een aantal geschriften, gedurende zestig jaren opgesteld, nagezien en ik bemerk tot mijn genoegen dat mijne opvatting van 't maatschappelijk belang nog volkomen dezelfde is als zestig jaar geleden. Menselijkheid, die zich openbaart in mededeelzaamheid, hulpvaardigheid en, zoo noodig terechtwijzing, waar een beteren weg kan worden aangetoond. Een vrolijk gemoed; eene wereldbeschouwing, die begint met alles voor goed aan te zien, in tegenstelling van eene andere, die meent dat alles slecht is.

Gebreken door raadgeving zooveel mogelijk verbeteren, vooral door middel van goede voorbeelden aan te wijzen. En zulke voorbeelden zijn in menigte te vinden’.

Nieuwjaarsrede

Als burgemeester van de gemeente Winsum hield Wierda in de raadsvergadering van 14 december 1876 een nieuwjaarsrede, waarvan bijgaand het laatste deel. Hij begon zijn rede met een antwoord op de vraag: Wat heeft een rijk man te betrachten? Daarna volgde een uiteenzetting over de vraag: Wat heeft een rijke gemeente zoals Winsum te betrachten? Hierbij kwam een accent te liggen op onderwijs voor jeugdigen (jaarlijks 30 à 40 jongens en meisjes). Zijn slotbetoog luidde als volgt:

Winsum is op den goede weg en voldoet in veel opzichten aan de gestelde eischen; zij moet op dien weg voortgaan, niet stilstaan, maar voorwaarts streven, onbekrompen met overleg; geen drogredenen mogen doen terugdeinzen, maar ware wijsbegeert die leidt tot menschenheil moet het zedelijk en stoffelijk belang aanwijzen en hiernaar moeten hare handelingen worden ingericht. Is Winsum een rijk man, dan moet Winsum steeds een wijs man zijn. Zijn er dwaasheden begaan? Zoo ja, de dwaalweg moet na verstandig overleg, worden verlaten. Zoo neen, dat dan geen schrikbeelden invloed op hare handelingen uitoefenen; schrik is vaak de oorzaak van het verkeerde en beletsel van goede daden. Het onderling verband in de maatschappij mag niet uit het oog worden verloren; goede beloningen, in zekere mate naar behoeften en in evenredigheid van bewezene diensten, storten gezond bloed in de levensaderen der maatschappij; indien het raderwerk door karigheid niet goed loopt is er zelfverwijt en vindt er te veel afslijting plaats, die op den duur tot stilstand leidt. De toepassing van hulpbetoon met oordeel op stoffelijk en verstandelijk gebied, kan groote diensten bewijzen. Een open oog en open oor voor behoeften der maatschappij! De hulpmiddelen tot leniging van tegenspoed of tot opbeuring van kwijnende toestanden ontbreken in eene rijke gemeente niet. Door lijdende zwakke menschheid sterk te maken wordt tevredenheid bevorderd, terwijl de versterkte werkkraft ten bate komt van iedereen. Rondzien! Rondzien! Waar hulp en medewerking ten goede noodig is, nog eens kracht hiertoe ontbreekt hier niet, er wordt slechts goeden wil vereischt om in vele behoeften te voorzien. Laat nimmer de taal van Kain ingang bij ons vinden; dat men zich zoveel mogelijk wachte voor de hardvochtige en liefdelooze woorden: BEN IK MIJNS BROEDERS HOEDER?

Tot zover de redevoering tijdens een raadsvergadering door deze markante persoonlijkheid. Ten slotte zij nog vermeld dat Wierda in het jaar 1857 de oude middeleeuwse borg Ewsum bij Middelstum met de daarbij behorende landerijen aankocht. Daarna liet hij de bouwvallige burcht slopen, want voor de historie had Wierde geen oog.

n P. Noord

De Onsta's en de Lutkehuisterheerd

*Ten westen van Winsum, achter de boerderij
Baatjeborg, lag vroeger de kleine wierde
Lutkehuizen. Tot halverwege de 18^e eeuw stond
aan de voet van deze wierde de Lutkehuisterheerd.*

*Het is nauwelijks bekend dat deze edele heerd
vroeger eigendom was van de machtige Onsta's
van Sauwerd. Tijdens recent onderzoek naar de
topografie ten westen van Winsum kwam de
interessante geschiedenis van deze
heerd boven water.*

Onstaland te Lutyckehuesen

In 1458 werd besloten dat drie delen van het Oosterniezijlvest bij Uithuizen voortaan mochten afwateren via het Winsumerzijlvest. Daartoe was het nodig de uitwateringscapaciteit te vergroten en men wilde daarom een nieuwe zijk bouwen bij 'Scapeshals'. Om de nieuwe zijk en zijldiep te kunnen realiseren werd door het Winsumerzijlvest in 1459 een overeenkomst gesloten met het Aduarder convent dat eigenaar was van het meeste land ten westen van Winsum.¹ Hierin werd o.a. afgesproken dat het (Winsumer)diep gegraven zou worden 'tuschen Onstemans en des Conventes lande'. Waar dat land van de Onsta's precies lag wordt vermeld in een oorkonde van het Schouwerzijlvest. Het land ten westen van Winsum waterde toen af via de Schouwerzijl maar door de aanleg van het Winsumerdiep veranderde deze situatie. Daarom werd in 1458 een nieuwe regeling opgesteld voor de betaling van het zijlschot en voortaan moest het 'Abel Onstaland te Lutyckehuesen aan plackenschot 2 Arns gl.' betalen.² Lutkehuizen was een wierde gelegen tussen Winsum en Schaphalsterzijl (fig.1) waarvan de naam als minori Huson reeds voorkomt op de bekende goederenlijst uit het eind van de 10^e eeuw van het klooster Werden. Halverwege de 15e eeuw bezaten de Onsta's dus landerijen bij Lutkehuizen en de hoogte van het zijlschot is een aanwijzing dat het een aanzienlijk bezit moet zijn geweest.

De familie Onsta

De bovengenoemde Abel Onsta behoorde tot de adellijke familie Onsta, in de 15e eeuw één van de machtigste families in de Ommelanden.⁴ Hun stamslot was de sterke borg te Sauwerd, maar ook Verhildersum te Leens hadden zij in bezit. In het begin van de 15e eeuw namen zij in Hunsingo een leidende positie in binnen de Vetkopersche partij en kwamen daardoor

herhaaldelijk in conflict met de stad Groningen. Hun macht hadden de Onsta's niet alleen te danken aan hun grote landbezit maar vooral aan de rechten die daaraan verbonden waren. Het recht om de rechtspraak in een bepaald gebied (rechtstoel) uit te oefenen was in die tijd verbonden aan een aantal boerderijen (edele heerden) en werd bij toerbeurt (omgeving) uitgeoefend door de eigenaren daarvan. Zo'n redgerrecht gaf niet alleen aanzien en invloed maar vooral financiële inkomsten. Later werden deze rechten ook los van de heerd verhandeld. We weten dat de Onsta's in de 16^e eeuw een aanzienlijk aantal ommezingen in bezit hadden gekregen in verschillende rechtstoelen waarvan een aantal reeds voor 1400 in hun bezit was.⁵ Voor ons is van belang dat zij in de zestiende eeuw in het bezit zijn van de vijfde ommezing in de rechtstoel Baflo, Ranum, Maarhuizen en half Mensingeweer, welke viel op 'Lutkehuizen'.⁶ In deze rechtstoel viel het redgerrecht op zeven heerden, wat betekende dat de Onsta's een maal in de zeven jaar de functie van redger mochten uitoefenen of laten uitoefenen. Uit de combinatie van belangrijk landbezit en een redgerrecht kunnen we concluderen dat de Onsta's te Lutkehuizen een edele heerd bezaten met een aanzienlijke oppervlakte land.

De Lutkehuisterheerd in de tweede helft 16e eeuw

We komen meer te weten over de Lutkehuisterheerd door een civiele rechtszaak die diende voor de hoofdmannenkamer, in die dagen het hoogste rechtcollege in Groningen. Op 5 april 1571 werden twee uitspraken in het protocol genoteerd:

'Lieutenant end hooftmannen van wegen Kon[cklijcke]r Ma[jestei]t kennen end verklaren rechtswegen dat Peter tho L u t k e - huesen sal van stond an Micchell Garba betalen soe vans hondert embd.g[ulden] els se bij den erentf[est]e Eijlcko Onsta mede eijn hantschrift ten achteren is end op Peter vorss. ouer gewesen sijnnen, end Peter sall sulx sijnen vorss. lantheren in de lanthure korten.'

En het tweede vonnis:

'Lieutenant end hooftmannen van wegen Kon[cklijcke]r Ma[jestei]t kennen end verklaren rechtswegen dat Peter tho L u t k e - huesen (: van de ouer ensige lanthure soe se noch enderhest:) den gemeijnen voerluden alhijr betalen sall hoer verdeende loen soe se bijen erentf[este]n Eijlcke Onsta ten achteren sijnt end Peter mach sulx sijnen vorss. landheren korten.'

Deze zaak was aangespannen omdat Eijlcke Onsta blijkbaar zijn schulden niet (op tijd) betaalde. De hoofdmannenkamer besliste dat Peter, die blijkbaar meier was op de Lutkehuisterheerd, eerst Michel Garba moest betalen en dat hij dit mocht aftrekken van de verschuldigde landhuur. Als er dan nog geld over was moest hij de voerlieden hun achterstallige loon betalen. Dat laatste is blijkbaar niet gelukt want op 30 juli deed de hoofdmannenkamer weer uitspraak en bepaalde:

'dat men den gemeinen voerlueden van den erentfesten Eijlcko Onsta hoer verdeende loen van stonden aen van de verkofte

*Gezicht vanaf Baatjeborg. Waar de schapen lopen, lag de Lutkehuisterwierde.
Op de achtergrond rechts boerderij 't Wildeveld.*

*De landerijen van de voormalige Lutkehuisterheerd.
Rechts het Winsumerdiep. Op de achtergrond Baatjeborg.*

*Het Winsumerdiep op de plaats van de voormalige Lutkehuisterborg
Op de achtergrond Baatjeborg.*

vachten des heerdes Lutkehuessen betalen ende vernogen sall, ofte se mogen mit penale ende hoger mandaten voertvaren'⁷

Deze uitspraken geven aan dat in 1571 de Lutkehuisterheerd nog in bezit was van de Onsta's. De heerd werd gebruikt door Peter, die landhuur verschuldigd was aan Eijlcke Onsta. Deze Eijlcke Onsta was één van de belangrijkste jonkers in de Ommelanden en werd 'de oudere' genoemd ter onderscheiding van zijn neef Eijlcke 'de jongere'. Hij was niet zo'n aangenaam heerschap want op 11 april 1570 vermoordde hij Regnerus Papinck, de pastoor van Bedum. Hij werd gearresteerd maar omdat ze zo'n belangrijke jonker niet zelf durfden berechten stuurden Caspar de Robles, de vervanger van de stadhouder, en Johan de Mepsche, luitenant van de hoofdmannenkamer, hem op 5 mei onder bewaking van 50 buksschietters naar Alva in Brussel.⁸ De verdere afloop is niet bekend maar de bovengenoemde rechterlijke uitspraken doen vermoeden dat Eijlcke nog steeds (in Brussel?) gevangen zat en daarom zijn financiële zaken niet kon afhandelen.

Enige jaren later op 19 december 1572 schreef Eijlcke Onsta 'de oudere', die op dat moment om onbekende reden gevangen zat op de Oosterpoort te Groningen, een request aan de koning. Hij klaagde dat de administratie van zijn goederen in beslag was genomen en dat er een procurator was aangesteld. Ook waren 'alle sijn goederen aen alle kercke dueren om toe vercopen (...) aengeslaege'. Dat dit ook het geval was met Lutkehuizen weten we uit een tweede request dat de gevangene op 17 september 1573 schreef aan luitenant en hoofdmannen. Eijlcke Onsta schrijft hierin dat na de 'up Lutkehusen gedaen antekijnge' ettelijke schuldeisers aandringen om meer van zijn landen 'bij de kerse to laten vercopen'⁹ en dat hij niet mag weten wat en wie 'van de penningen (de van Lutkehusen genomen) sijnt betaelt end voldan'. Hij hoopt dat de heren zullen beschikken 'dat de pennigen de van Lutkehusen sijn gecomen solen gedijstrijbuert worden an degene de Lutkehusen hebben tot er expresse onderpant'.¹⁰ Lutkehuizen was op dat moment blijkbaar al verkocht en Eijlcke maakte zich zorgen of de schuldeisers die Lutkehuizen als onderpand hadden wel als eerste betaald zouden worden. Een sterke aanwijzing dat de verkoop ook in dat jaar heeft plaatsgevonden is de opmeting kort voor 21 oktober 1573 door landmeter Gerrit Hopper.¹¹ Het is veelzeggend dat hij in de aanhef van de opmeting geen eigenaar vermeldt maar handelde 'na eninge der hoichwijsen heren', dus volgens contract van de hoofdmannenkamer. In 1575 overleed Eijlcke Onsta, nog steeds in gevangenschap, aan de pest. Toen er in 1576 een boedelscheiding plaatvond kwam de Lutkehuisterheerd niet meer onder zijn bezittingen voor.¹² Het redgerrecht dat op Lutkehuizen viel bleef in bezit van de erfgenamen maar werd in 1638 ook gerechtelijk verkocht.¹³ Behalve dit redgerrecht waren aan Lutkehuizen ook verbonden een staande zijlrechter eed in de schepperij Ter Borgh, onderdeel van het Schouwerzijlvest en een collatierecht van de kerk van Maarhuizen.

De opmeting van Gerrit Hopper

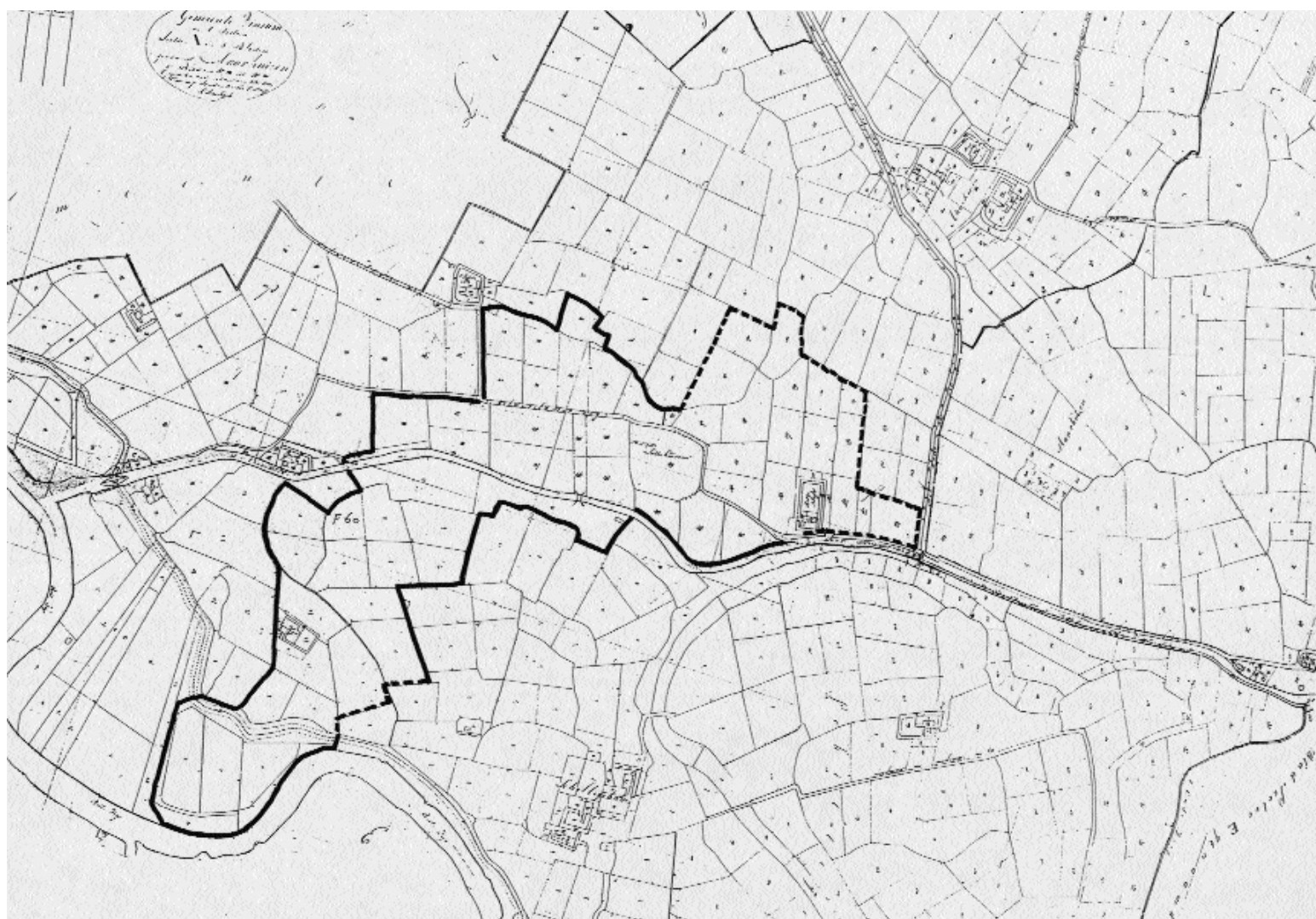
'Anno 73 am maendage voer 11 m mageden angefangen Lutkerhuser hee[rd] under de klocksclach Marhusen mit de rode 14 1/2 holtfoten 300 roden tijuck na eninge der hoichwijsen heren.'

Zo begint Gerrit Hopper in het meetboek zijn aantekeningen over de opmeting van de Lutkehuisterheerd. De datum elfduizend maagden was 21 oktober en hij gebruikte, zoals toen

Figuur 1. Lutkehuizen, de wierde gelegen tussen Winsum en Schappalsterzijl.

Figuur 2. Kaart der provincielanden bij Schappalsterzijl uit 1725

gebruikelijk was, de plaatselijke maat n.l. de Maarhuister roede van $14 \frac{1}{2}$ houtvoeten en 300 vierkante roeden in een juk. In hedendaagse maten is deze roede 4,24 meter en een juk ongeveer 0,54 ha.¹⁴ De totale oppervlakte van de landerijen werd bemeaten op bijna 182 jukken, dat is ruim 98 ha., een enorm complex in die tijd. Van het land lag $88 \frac{3}{4}$ juk ten zuiden en ruim 93 juk ten noorden van het Winsummerdiep. Als

Schouwerzijl waarvan het tracé nog op de kadastrakaart uit 1828 is te zien. Hopper vermeldt ook de brug over het zijldiep die wij kennen als de Lutkehuisterbrug. Deze brug was noodzakelijk geworden omdat het Winsummerdiep in 1459 dwars door het Onstaland werd gegraven. Daarom was deze brug in onderhoud bij het Winsummer- en Schappalster zijlvest.¹⁵ Waarschijnlijk lag de brug tegenover de smalle percelen direct

veldnamen worden genoemd: 'De grote uterdijk', de kwelder tegenover Aduarderzijl, 'de hoge heijm', een hoog stuk land achter de boerderij Wildeveld en 'de stijckelvenne', het land tussen de hereweg en het Winsummerdiep. De boerderij zelf stond op een 'heijm met sijne graften en sloten so daer um gelegen' op de rand van de wierde Lutkehuizen. Hiervan restte in 1828 nog slechts een brede sloot. Verder is er sprake van de 'here wech', de doorgaande weg van Winsum over Lutkehuizen en Maarslag naar

ten westen van Lutkehuizen.

Omdat al het omringende land eigendom was van het klooster Aduard en na 1594 van de provincie, was het mogelijk om met behulp van de omschrijving van Hopper en een kaart der provincielanden bij Schaphalsterzijl uit 1725¹⁶ een reconstructie van het landbezit van de Lutkehuisterheerd te maken. (fig. 2)

De grootte en de ligging van de landerijen doen vermoeden dat de Lutkehuisterheerd zeer oud moet zijn.

Dorre Ven

In 1573 is Lutkehuisterheerd waarschijnlijk in twee gedeeltes verkocht. Het zuidelijke en onbehuide gedeelte is in bezit gekomen van Hendrick Bentings, de drost van Sallant, misschien via zijn vrouw Anna Beninga. In 1630 werden deze losse landerijen zonder behuizing, totaal 86 juk, gerechtelijk verkocht.¹⁷ De kopers waren vooral meiers uit de omgeving o.a. Ritse Jacobs die toen meier was van het noordelijk gedeelte van de Lutkehuisterheerd. In de overeenkomst van 21 december 1643, waarin het dijkonderhoud wordt geregeld van het dijkrecht van Schilligeham, staat onder Maarhuizen een Gerret Jansen vermeld met 80 jukken.¹⁸ Dit moeten deze losse landerijen zijn want de andere onderhoudsplichtigen zijn provinciemeiers. Het is mogelijk dat er toen reeds een boerderij stond. De naam 'Dorre Ven' van de latere boerderij, gebouwd in 1797, is oud en afkomstig van een stuk land dat in 1646 werd verkocht (later kadastraal bekend Winsum sectie F nr. 59).¹⁹ In 1806 werd Dorre Ven, groot 62 juk waarvan 17½ juk oud provincieland, gebruikt door Freerk Jacobs Vennema en de eigenaar was H.A. van Morees.²⁰

De heerd Luttickhuisen

In het begin van de 17^e eeuw was het noordelijk deel van de Lutkehuisterheerd in het bezit van burgemeester Johan Wijffrinck. Hij stamde uit een oud adellijk stad-Gronings geslacht en overleed op 15 februari 1620.²¹ Bij de boedelscheiding in 1621 van zijn nalatenschap werd onder andere verdeeld: 'een heert landes, Luttickhuisen genaempt groot twee ende t'negentich iucken ende een halve als mede vijf iucken vrij van behuizinge so als t'selve tesamen iegenwoordich van Ritske Jacobs mejerwijs gebruikt wort'. Voor zover we weten hadden Johan Wijffrinck en zijn vrouw Harmen ten Camp geen kinderen en vererfde een gedeelte van zijn bezit aan zijn drie oomzeggers Berent, Wolter en Geert Sighers.²² Iedere neef kreeg van 'Luttickhuisen' een derde gedeelte, ook van de 5 juk; bovendien kreeg Geert nog 'negen ende een dardens deel grasen lants in een venne van acht ende twintich grasen gelegen bij de Reijtdijck, dewelcke Jantke van Grouw iegenwoordich gebruikt'.²³ Misschien heeft burgemeester Wijffrinck de Lutkehuisterheerd destijds in 1573 van de Onsta's gekocht.

In de boedelscheiding van 1621 wordt Ritske Jacobs als meier vermeld van de Lutkehuisterheerd, groot 97 juk en 5 juk. Hij kwam van Alinghuizen, waar zijn ouders Jacob Cornelis en Gijssse provinciemeiers waren, en was getrouwd met Nieske Heeres. In 1626 compareerde hij als volmacht voor Maarhuizen op de landdag. In het schatregister van de verponding wordt hij in 1630 aangeslagen voor 107 ½ gras en nog 9 gras. Voor 1630 was hij meier van verscheiden stukken land, tezamen 39 juk, van Hendrick Bentings aan de andere kant van het Winsummerdiep. Op 22 juli 1630 kocht hij uit dit bezit meerdere stukken land, tezamen 36 juk. Dit land speelde een belangrijke

rol in de kwestie van de Lutkehuisterbrug waarin Ritse Jacobs en zijn zoon Hero Ritses regelmatig klaagden over de slechte staat van de brug. Ritse Jacobs overleed op 13 mei 1648 en Nieske Heeres op 29 oktober 1665. Beiden werden begraven op het kerkhof te Maarhuizen waar toen nog een kerk stond.²⁴

Batenborch

Een van de erfgenamen van het noordelijk gedeelte, Wolter de Sighers, die ambtman was van het Gorecht en later drost der beide Oldambten, overlijdt in 1629. Zijn derde deel kwam aan zijn dochter Bate, van wie we aannemen dat zij dit deel van de heerd afsplitste en hierop een huis bouwde. In 1673 werd 'de plaetse Batenborch genaemt' van Bate de Sighers gerechtelijk verkocht. De buitenplaats wordt dan omschreven als 'behuysinge, hovinge en plantagie' met 32 jukken vrij land.²⁵ Het is niet precies bekend wanneer Batenborch is gebouwd maar de vroegste vermelding is van 1665. Dan wil Wolter van Sigers, de zoon van Bate, als jonker het kerspel Maarhuizen vertegenwoordigen op de landdag, maar hij wordt afgewezen 'omdat hij aldaer geen twee jaere hadde huis gehouden en ook nog in zijn eigen huis niet woot'.²⁶ Alleen jonkers die minimaal 30 grazen land bezaten en ook daadwerkelijk in het kerspel woonden dat ze wilden vertegenwoordigen werden toegelaten.²⁷ Batenborg is niet uitgegroeid tot een borg maar zal een eenvoudig landhuis zijn geweest. In de achttiende eeuw werden de landerijen onder beklemming verhuurd.²⁸

De Lutkehuisterheerd

Na de stichting van Batenburg was het land van de Lutkehuisterheerd verkleind tot ongeveer 65 juk. In 1653 werd Gerhard de Sighers' derde gedeelte van de Lutkehuisterheerd gerechtelijk verkocht en als meier wordt genoemd de weduwe van Ritse Jacobs, Nieske Heeres. Haar zoon Hero Ritzes werd koper en omdat hij nu meer dan 30 juk land bezat, mocht hij als eigenerfde het kerspel Maarhuizen vertegenwoordigen op de landdag, wat hij deed van 1657 tot minstens 1665. Hero Ritzes was in 1665 ook collator van de kerk van Obergum.²⁹ Hij overleed voor 1675, want in een vonnis in een langdurende rechtzaak tegen Onno Tamminga van Bellingeweer over de dijkschouw wordt als partij Hero Ritzes' weduwe genoemd.³⁰ De zoon van Hero, Ritse Heeres, wordt in 1677 ingeschreven op de dijkrol van Maarhuizen en was in 1686 nog betrokken bij de Lutkehuisterbrug, zodat we mogen aannemen dat hij zijn vader is opgevolgd. In het schatregister van 1721 worden als eigenaren van 65 ½ juk genoemd juffer Cloots en doctor Schaink.³¹ Als meier staat dan Claas Eckes te boek. Waarschijnlijk woonde hij hier reeds voor 1695, want zijn vrouw Gertrut Jans Abberinga werd in dat jaar op Maarhuizen begraven.³² Claas trouwde voor de tweede maal in april 1698 met Anje Ates van Warffum. Claas Eckes heeft van 1705 t/m 1724 als gevolmachtigde het kerspel Maarhuizen vertegenwoordigd op de landdag. Voor 1725 is hij overleden, want op een kaart van de provincielanden bij Schaphalsterzijl wordt zijn weduwe als gebruiker vermeld.

Een dramatische gebeurtenis?

Een wellicht nieuwe meier treffen we aan in het doopboek van Obergum, als op 6 maart 1740 wordt gedoopt 'Lijsebeth, dogtertje van Claas Geltes en Jantien Hillebrants, woonagtigh op Lutkehuisen, behorende onder Maerhuisen'. Dit echtpaar

trouwde op 15 november 1739 te Onderwierum en beide waren afkomstig uit Bedum. Het is aannemelijk dat zij kort daarvoor op Lutkehuizen zijn gaan wonen.

Rond het midden van de 18^e eeuw kwam er een einde aan de Lutkehuisterheerd als zelfstandig bedrijf. Reeds voor 1769 werden de landerijen, groot 65 1/2 juk, door C.J. Nicolaij wed. Cremers onder beklemming verhuurd aan de naastgelegen boerderijen. Tevens werd verhuurd de heem- en huisstede 'Lutkehuizen' genaamd.³³ De gebouwen zijn dan verdwenen. Wat is er precies gebeurd? Misschien werd de Lutkehuisterheerd verwoest door brand of bliksemingslag, maar misschien was een overstroming, de oorzaak. P.W. van Sijtzama van Bellingeweer schrijft in een brief 'wanneer men uit de bovenvensters van de borgh Bellingeweer het water uit het Reijdiep op veele plaatsen dien [Schilligehamster] dijk als ook die van Maarhuijsen sag overstromen, soo als nog in 't gepasserde najaar 1756 is geschiet en berigter zelfs an de borgh zijnde, zijn mobiliere goederen alle van beneden na de solders deed brengen en de huisluijden van Bellingeweer met haar rundvee en meubels etc: na de kerke wijrde van Bellingeweer de vlugt namen.(...)'³⁴ Wat er ook is gebeurd, de meier of zijn erfgenamen zagen geen kans meer om het bedrijf voort te zetten.

De gerechtigheden van Lutkehuizen

Zoals we hierboven hebben gezien behoorde bij Lutkehuizen een ommeegang in de rechtstoel Baflo cum anaxis. Door de gedwongen verkoping in 1573 is dit recht van de heerd losgeraakt. Door vererving is het in bezit gekomen van Boio Occo van der Wenge, wiens vader Casper van der Wenge, getrouwd was met Oede Onsta. In 1638 werd o.a. deze ommeegang van Lutkehuizen gerechtelijk verkocht. De koper hiervan werd ambtman Albert de Sighers, een neef van Bate de Sighers, die het in 1641 weer doorverkocht aan Johan Horenken.³⁵

Wolter van Sigers, de zoon van Bate, noemde zich in 1664 'tot Batenborgh jonker en hoveling te Baflo en Ranum', zodat we mogen aannemen dat hij de ommeegang van Lutkehuizen heeft weten te verkrijgen.

In 1750 blijkt bij de registratie van de gerechtigheden dat de ommeegang van Lutkehuizen in vijf gedeeltes was uiteengevallen en in eigendom was bij de erven van Nijveven 1/12, H. van Nijveven van De Brake 1/12, de taalman P. van Oostbroek 1/12, de luitenant Joost Lewe 1/4 en de douairière Alberda van Menkema 1/2.³⁶ In 1795 zijn deze rechten allemaal vervallen verklaard.

Vervolgens laat J. Cremers aantekenen onder Maarhuizen 'de collatie vallende op sijn heerd lands Lutkehuisen onder Maarhuisen gelegen groot 65 1/2 juck'. met koopbrieven van 1673, 1744 en 1748. Het collatierecht is met een korte onderbreking in de Franse tijd tot 1922 van kracht geweest.

Ten slotte laat P.W. van Sijtzama heer van Bellingeweer in 1750 registreren 'een staende zijlregter eed, vallende op de plaetse Luttekehuisen genaemt behorende onder de schepperie van Ter Borgh'. Hij had dit recht verkregen door aankoop in 1734. Ook

de zijlrechten zijn in 1795 vervallen verklaard.

Ten slotte

In 1806 was O.G. Veltman eigenaar van de Lutkehuisterlanden, groot 65 1/2 juk, en de bekleme meiers zijn dan nog steeds de bewoners van de naastgelegen boerderijen, B. Hammingh en Meint Jacobs.³⁷ Het land bleef definitief bij deze boerderijen in gebruik. In de 19^e werd de wierde afgegraven. Tussen 1828 en 1850 werd de Hereweg tussen Baatjeborg en Groot Maarslag verplaatst naar het Winsummerdiep. (fig. 3) In het kader van

Figuur 3.

ruilverkaveling De Marne in de tachtiger jaren werd het verkavelingspatroon ter plaatse van de afgegraven wierde radicaal gewijzigd. Ook werd het te diep afgegraven perceel opgehoogd zodat van Lutkehuizen alle sporen in het landschap zijn uitgewist. Tenslotte werd de naam Lutkehuisterheerd onlangs aan de verkeerde boerderij gegeven.³⁸ Al met al een treurig einde van het eens zo aanzienlijke bezit van de Onsta's.

n J. de Jong

- 1 W.J. Formsma, 'Winsum voor 1850', in: *Winsum gedenkboek 1982*, kaartje p. 35.
- 2 *Beknopte inhoud en bronvermelding van deze oorkondes in: J. Kooper, Het waterstaatsverleden van de provincie Groningen, Groningen 1939, p. 155 - 157.*
- 3 *Goederenlijsten in: W.A. Ligtendag, De Wolden en het water; Groningen 1995, p. 59 en 66.*
- 4 H.L. Hommes, 'Het geslacht Onsta', in: *De Navorscher 1958 p.10-23.*
- 5 R.H. Alma, *Oudheden onder De Hunze, Groningen 1994, p. 33.*
- 6 L.H. Bruins, *Het Claveboek van Johan Tiassens, Leens 1986, p. 38.*
- 7 *Groninger Archieven, HJK tg 136, hoofdmannenkamer protocol van civiele zaken inv.nr. 53, fol. 11 en 40v. Met dank aan A.J. Rinzema voor de hulp bij het maken van de transcriptie.*
- 8 D.Huizinga, 'De moord op pastoor Regnerus Papinck', in: *Groninger Volks Almanak 1927, p. 58-69.*
- 9 *Bij de kaars verkopen = gerechtelijke verkoping.*

- 10 *Beide requesten in: HJK inv.nr. 501, charters v.d. hove deel 4 nr. 174 en.176.*
- 11 *Meetboek Gerrit Hopper, HJK tg 136 inv.nr. 617 fol. 18 - 20.*
- 12 *In het kerspel Maarhuizen werd slechts 11/2 juk genoemd in gebruik bij Peter Harmens, misschien dezelfde als de meier van Lutkehuizen? Huisarchief Farmsum tg 619 inv.nr. 754.*
- 13 *H.J.K. tg. 136 inv.nr.1353 fol. 809, 14 nov 1638.*
- 14 *M.A. Holtman, Meten en wegen in Groningen, Uithuizen 1986.*

- 15 *A.L. Hempenius, 'De Lutkehuisterbrug' in: Winsum Gedenkboek 1982, p.114 -116.*
- 16 *M. Schoor, De atlas der provincielanden, Groningen 1996, kaart 43, 1725.*
- 17 *H.J.K. tg. 136 inv.nr.1353 fol. 589 - 595, 22 juli 1630.*
- 18 *A.L. Hempenius, 'Het dijkrecht van Schilligeham', in: Winsum Gedenkboek 1982, p.123.*
- 19 *H.J.K. tg. 136 inv.nr.1354 fol. 32, 18 febr. 1646.*
- 20 *Winsum Gedenkboek 1982, p. 93.*
- 21 *H.L. Hommes, 'Het geslacht Wijfringhe', in: De Nederlandsche leeuw 1950, p.44-52.*
- 22 *H.L. Hommes, Het geslacht De Sighers en Sigers, in: De Nederlandsche leeuw 1957, p. 389-401.*
- 23 *Rechterlijke archieven van Groningen IIIx5 fol.221, 28 dec 1621.*
- 24 *Beide grafstenen in Pathuis, nr. 2410A en 2410B.*
- 25 *H.J.K. tg. 136 inv.nr.1355 fol. 16v. 10 febr. 1673.*
- 26 *Ommelander archieven tg. 2 inv.nr. 730.*
- 27 *W.J. Formsma, 'Jonkers en boeren op de Ommelander landdag', in: Geschiedenis tussen Eems en Lauwers, Assen 1988.*
- 28 *Voor verdere geschiedenis: 'De Ommelander borgen en steenhuizen' en 'Boerderijen in het Halfambt'.*
- 29 *A.Pathuis, Groninger gedenkwaardigheden, Amsterdam 1977, nr 2985.*
- 30 *H.J.K. tg.136, inv.nr. 2491, Dijkrecht van Schilligeham.*
- 31 *Dr. Schaink was vanaf 1681 enige jaren eigenaar van Baatjeborg.*
- 32 *Pathuis, nr. 2417A, overleden 16 oktober 1695.*
- 33 *Rechterlijk archief, tg 734, inv.nr. 87, fol. 40v. 2 mei 1769 C.J. Nicolaj wed. Cremers verhuurt onder beklemming aan Berend Hamming en Anna Jans, proviciemeiers van de 'Schaphalsterheerd', de helft van 65 1/2 juk en de heem of huisstede Lutkehuisen genaamt. Daarvoor werd deze helft gehuurd door de vorige proviciemeiers Berend Eijes en Anje Sijgers terwijl de andere helft werd gebruikt door Jacob Hindrik, proviciemeier op 'Wildeveld'.*
- 34 *HJK inv.nr. 2491 dijkrecht van Schilligeham, brief 7 juni 1757.*
- 35 *L.H. Bruins, p. 38, Hommes, p. 391.*
- 36 *H.J.K. tg 136, inv.nr:2572, fol. 53.*
- 37 *Winsum Gedenkboek 1982, p.95.*
- 38 *In Boerderijen in het Halfambt wordt de naam ten onrechte vermeld bij boerderij no.204.*

Nieuw verschenen boeken

Titel: Stationnementen (oude en nieuwe spoorwegstations in hedendaagse beelden)

Auteur: Victor M. Lensink
 Uitgever: Europese Bibliotheek BV Zaltbommel
 ISBN: 90 288 35 180
 Prijs: circa _ 27 (208 pagina's)
 Inhoud: Bijna 450 spoorwegstations gefotografeerd.

Titel: De scheepvaart in Nederland in oude ansichten

Auteur: W.J.J. Geerts
 Uitgever: Europese Bibliotheek BV Zaltbommel
 ISBN: 90 288 3442 7
 Prijs: circa _ 16 (gebonden, 160 pagina's, 21 x 15 cm)

Titel: Nederlandse militaire tamboerkorpsen en andere muziek formaties 1945/ 2001

Auteur: Peter Grootemaat
 Uitgever: Europese Bibliotheek BV Zaltbommel
 ISBN: 90 288 3551 2
 Prijs: circa _ 23 (gebonden, 192 pagina's)
 Inhoud: Bijna 100 korpsen in woord en beeld gepresenteerd.

Titel: Alle witte helmen verzamelen bij Talamini

Auteur: Hein Benenkamp en Jan Emmelkamp
 ISBN: 90 529 423 82
 Inhoud: Beschrijft de 117- jarige geschiedenis van de Groninger brandweer.

Titel: Hommo Dijkema (1799-1853), Gronings agronoom en Ruslandreiziger

Auteur: Arend Huussen (hoogleraar RUG)
 Uitgever: Van Gorcum, Assen
 ISBN: 90 232 3669 6
 Prijs: circa _ 18 (gebonden, 266 pagina's)
 Inhoud: Bevat Dijkema's geschriften over de Groninger landbouw en de geschiedenis en zijn verhalen over Rusland. De auteur was onder meer vrijwillig frankeur in België en hulpprediker te Stitswerd, maakte een tweejarige tocht door Rusland en was korte tijd burgemeester van Marum.

Titel: Door de ogen van mijn vader

Auteur: Reinder Hovinga
 Uitgever: Banga Book Productions, Groningen
 ISBN: 90 76840 07 5
 Prijs: _ 10,50 (gebonden, 75 pagina's)
 Inhoud: Beschrijft het levensverhaal van Jelmer Hovinga, geboren en getogen in Leek. Hij woonde vlak bij het joodse kerkhof en trok zich tijdens de Tweede Wereldoorlog het lot aan van de joodse gemeenschap in Leek. Om die reden werd hij communist en kwam hij in het verzet terecht.

Middeleeuwse maaltijd op het dorpsplein in Winsum

Het bedienend personeel in middeleeuwse kledij na afloop van de historische maaltijd.

De Franse keuken heeft, mede dankzij de boekdrukkunst, een onuitwisbare indruk achtergelaten in de omringende landen. Het meest toonaangevende kookboek van de late Middeleeuwen was 'Le Viandier', van de hand van Guillaume Tirel dit Taillevent, de chef-kok van de Franse koning Karel V (1364-1380). Gezien de korte levensduur van koning Karel V, - hij werd slechts 16 jaar oud -, moet men de kwaliteiten van de kok misschien wel in twijfel trekken. Het is mij niet bekend hoe de koning aan zijn eind kwam, maar toch ... je zal maar kok zijn.

Herberg De Gouden Karper, één van de oudste horecabedrijven van Noord-Nederland, ademt nog steeds de sfeer van weleer. U kunt smakelijk en gevarieerd eten in ons eetcafé, welke 7 dagen per week geopend is, of als u er echt een avondje uit van wenst te maken, in ons comfortabel à la carte restaurant. Van donderdag t/m zondag kunt u genieten van onze bijzondere keuken.

*Herberg De Gouden Karper,
waar de gast nog koning is.*

Herberg De Gouden Karper

Hoofdstraat W5
9951 AA Winsum
Tel. 0595-44 14 26

Kalfspeper was ook in de Middeleeuwen al geliefd bij de betere standen. Het recept van kalfspeper uit 'Le Viandier' luidt als volgt:

We nemen voor 5 personen 5 kalfslapjes van een ons en roosteren die ongeveer 10 minuten onder de grill, zonder ze helemaal gaar te laten worden. Dan snijden we ze in stukjes en laten die smoren in een braadpan met een ons reuzel en 2 flinke fijngesnipperde uien. Intussen hebben we 5 boterhammen geroosterd en verkruimeld in een halve liter rode wijn en een liter runderbouillon. Vocht en broodkruim gieten we nu bij het vlees, waardoor het mengsel gaat binden en de dikte krijgt van een gebonden soep. Onder goed roeren voegen we er nog de volgende specerijen aan toe: gemberpoeder, kaneel, kruidnagel, cardamon en saffraan, afgemaakt met een scheutje azijn en vertjus (sap van zure druiven en appels). Hiervoor kunt u appelciderazijn gebruiken (te koop bij de reformzaak). Het gebruik van specerijen was in de middeleeuwse keuken een statussymbool, waarnaar men graag verwees.

Deze kalfspeper naar het recept van 'Le Viandier' werd geserveerd tijdens het Internationaal Middeleeuws Theaterfestival, dat de afgelopen zomer o.a. plaatsvond op het dorpsplein in Winsum. Het was onderdeel van het driegangen diner dat Herberg De Gouden Karper serveerde tijdens een prachtige zomeravond en onder het genot van sfeervolle optredens door diverse artiesten. Als u het gemist heeft dan krijgt u in de zomer van 2002 een nieuwe kans, dus lees de kranten en luister naar de dorpsomroep, want vol is vol.

n Kiek Busque

Hoe gaat 't nu met de werkgroepen?

Terugblik, stand van zaken, toekomst en een enquête

Zeer kort na de oprichting van onze vereniging werd er tijdens de eerste ledenvergadering besloten een enquête te houden onder alle leden van onze vereniging. Het belangrijkste doel hiervan was om de persoonlijke interesses en mogelijkheden van de leden (dat waren er toen, in december 1995, in totaal 77) te inventariseren.

Nadat de resultaten waren onderzocht, nam het bestuur onder andere het initiatief een aantal werkgroepen in het leven te roepen, die geïnteresseerde leden in de gelegenheid zouden kunnen stellen met elkaar van gedachten te wisselen over en/of onderzoek te doen naar een bepaald onderwerp uit de geschiedenis van Winsum.

Daarnaast heeft het bestuur geprobeerd gedurende de afgelopen jaren via lezingen, excursies en artikelen in ons tijdschrift aan de toen meest 'geliefde' onderwerpen extra aandacht te geven.

Nu, ruim zeven jaar later en met 130 leden meer dan toen, is het mijns inziens zeer gewenst eens terug en vooruit te kijken. Wat is er inmiddels mede dankzij de inspanningen van de werkgroepen allemaal tot stand gekomen? Hoe hebben de werkgroepen gefunctioneerd? Wat zijn onze plannen en wensen voor de toekomst?

Terugblik

Het idee van het toenmalige bestuur om een aantal werkgroepen in het leven te roepen werd in eerste instantie ingegeven door de uitslag van de enquête uit 1995. Uit de toen ingevulde formulieren bleek namelijk dat maar liefst zo'n 35% van het toenmalige ledenaantal graag zelf enig historisch onderzoek zou willen verrichten en daar ook wekelijks enige tijd voor beschikbaar wilde stellen. Onder hen was er een tiental leden dat reeds enige ervaring had opgedaan met dit soort van onderzoek.

Nadat ook de voorkeuren voor de diverse perioden, soorten van onderzoek en concrete onderwerpen, die in de enquête werden genoemd, waren bekeken, lag het voor de hand dat het bestuur ertoe over ging om aan de wensen van deze leden tegemoet te komen. Er werden dan ook korte tijd later een negental, meer of minder grote en hechte, werkgroepen in het leven geroepen.

Ik laat deze hier in vogelvlucht nog eens de revue passeren, hoewel u gedurende de afgelopen jaren via ons tijdschrift, in vergaderingen en zelfs via de pers regelmatig op de hoogte bent gehouden van hun activiteiten. De onderstaande gegevens heb ik zoveel mogelijk geactualiseerd, zodat u zich een beeld kunt vormen van de huidige stand van zaken.

1. werkgroep archeologie

Doel: het bestuderen en bewaken (signaleren van bouwplannen en graafwerkzaamheden) van archeologisch waardevolle terreinen en objecten binnen de oude gemeente Winsum, alsmede het (met toestemming van de provinciale archeoloog) verrichten van eigen archeologisch onderzoek en het documenteren daarvan.

Contactpersoon: Marije Essink (0595-528417).

Overige leden: Nanne Berghuis, Klaas Dijkhuis, Marius Hazenberg, Koos de Jong, Jos Kadijk, Anton Rinzema, Jos

Stroosma.

Activiteiten: deze zeer actieve en hechte werkgroep komt nog steeds zeer regelmatig bij elkaar. De leden deden onder andere archeologisch onderzoek op de Rode en Groene Wier te Ranum, in de Molenstraat te Winsum (straatje en kloosterrestanten) en op het terrein (Hertenkamp) van de Tammingaborg te Bellingeweer. Daarnaast werd ook op locaties buiten de oude gemeente Winsum onderzoek verricht (onder andere te Garnwerd en Holwierde).

De groep organiseerde naar aanleiding van de rijke vondsten te Bellingeweer een goed bezochte tentoonstelling in De Blauwe Schuit te Winsum. Ten behoeve van deze tentoonstelling werd door enkele leden van de werkgroep het boekje Een kijkje in de keuken van vroeger (2000) samengesteld. Anton Rinzema verzorgde naar aanleiding hiervan ten behoeve van de Stichting De Borgstee de tekst en illustraties van het nieuwe informatiebord, dat daar in de zomer van 2001 werd opgericht. Marije Essink en Klaas Dijkhuis gaven bovendien een lezing (ledenvergadering 26 maart 1997) over vroegste bewoning en vondsten in Winsum en omgeving.

2. werkgroep bibliografie

Doel: het maken (en publiceren) van een zo compleet mogelijke bibliografie van publicaties die betrekking hebben op de geschiedenis van Winsum.

Contactpersoon: -

Overige leden: - (aanvankelijk werkten mee: Jan Delvigne, Kees Wolters, Ab Makken, Harma Doornbusch en Klaas Visser).

Activiteiten: tot circa 1998 werd in een tweetal mappen een grote hoeveelheid publicaties m.b.t. allerlei aspecten van de geschiedenis van Winsum bijeengebracht en gerubriceerd.

In 1998 zijn de werkzaamheden van deze, vrij losse werkgroep stil komen te liggen. Onlangs heeft de redactie van ons tijdschrift Winshem het initiatief genomen om na te gaan in hoeverre het reeds verzamelde materiaal toch beschikbaar kan worden gesteld via de website (www.winshem.nl). Naast het bibliografisch materiaal zou de website ook een inventarisatie moeten gaan bevatten van historisch beeldmateriaal (foto-, film- en ander beeldmateriaal).

3. werkgroep gebouwen en fragmenten

Doel: het bestuderen en inventariseren van historisch belangwekkende gebouwen (kerken, klooster, borgen, boerderijen, huizen) en bouwfragmenten binnen de oude gemeente Winsum.

Contactpersoon: Anton Rinzema (0595-444593).

Overige leden: Jacob Veltman (aanvankelijk ook Berend Raangs, Marijke Carree, Harma Doornbusch, Lida Bos).

Activiteiten: vanaf het begin heeft de groep moeizaam gefunctioneerd. Met het oog op de voorgenomen activiteiten maakten Kees Wolters en Jacques Tersteeg een begin met de publicatie van het oudste minuutplan van de gemeente Winsum. Anton Rinzema werkt aan de systematische vergelijking van de oudste kadasterkaarten en de tegenwoordige kadasterkaart.

Jacob Veltman schreef in ons tijdschrift twee artikelen over de Sijboltsheerd te Maarhuizen en over Oldenzijl. In samenwerking met de gemeente Winsum organiseerden Jacob Veltman en ondergetekende de Open Monumentendag 2001 (thema: huis en haard). Hiervoor vervaardigden zij een boekje met wandelroute en een lijst van woonhuisonumenten in Winsum en Obergum.

4. werkgroep Infobulletin Winshem

Doel: het verzamelen, schrijven en redigeren van artikelen en bijdragen over de geschiedenis van Winsum en omgeving en het in druk vormgeven, uitgeven (drie maal per jaar) en distribueren van het tijdschrift van onze vereniging, Infobulletin Winshem. Tevens heeft de werkgroep/redactie zich belast met de verdere ontwikkeling van de website (www.winshem.nl).

Contactpersoon: Erna Bakker (0595-441671).

Overige leden: Aad van der Drift, Piet Noord, Jaap Stevens, Jan Groothof, Hans Huitsing, Clemens Tersteeg, Barbara van der Dussen (aanvankelijk ook: Ab Makken).

Activiteiten: inmiddels heeft de actieve en hechte werkgroep reeds zes jaargangen (17 onderscheiden nummers) van ons veel geprezen tijdschrift Winshem, met inbegrip van een fraai jubileumnummer (eerste lustrum), het licht doen zien.

De werkgroep besteedt veel aandacht aan de uiterlijke en inhoudelijke vormgeving van de tijdschriftnummers en levert ook eigenhandig geschreven bijdragen (onder andere voorwoord, interview, bladvulling en dergelijke). Inmiddels is de werkgroep er mede in geslaagd een heldere rubricering in het blad aan te brengen. Aad van der Drift en Clemens Tersteeg hebben zich belast met de verder uitbouw van de website. Hierbij zal ook het reeds verzamelde bibliografische materiaal (zie boven onder werkgroep Bibliografie) en historisch beeldmateriaal worden betrokken.

5. werkgroep kerk- en kloostergeschiedenis

Doel: bestudering van diverse aspecten van de kerkgeschiedenis van Winsum en publicatie van de resultaten daarvan. Tot nu toe zijn de activiteiten met name gericht geweest op de kerkgeschiedenis van Bellingeweer/Ranum en op het Winsumer Dominicanenklooster

Contactpersoon: - (aanvankelijk Jacques Tersteeg).

Overige leden: - (aanvankelijk Jan Venhuizen, Willem de Boer, Jacques Tersteeg, Cees de Ranitz en Anton Rinzema).

Activiteiten: de werkgroep is als zodanig slechts één maal bijeen geweest en heeft als groep eigenlijk niet gefunctioneerd. Individuele bijdragen zijn echter wel te melden: zo verzorgde Willem de Boer een aantal tijdschriftbijdragen over de kerkelijke registers van Bellingeweer en Ranum en publiceerde Jacques Tersteeg een tweetal bijdragen over het Dominicanenklooster Momenteel beperkt het onderzoek naar het klooster zich tot het (broodnodige, maar lastige) archiefonderzoek (oorkonden en rekeningen). Dit wordt door ondergetekende gedaan.

In samenwerking met de werkgroep Archeologie konden tijdens de rioleringswerkzaamheden in de Molenstraat in het najaar van 2001 een tweetal grafvelden en muurrestanten van het klooster worden onderzocht. Tevens werden van zo'n 25 skeletten restanten opgedolven (meer informatie over de vondsten in de Molenstraat vindt in het volgende nummer van ons blad).

6. werkgroep kerkhoven

Doel: het bestuderen en in beeld brengen van de graven op de oude kerkhoven binnen de oude gemeente Winsum, te weten Maarhuizen, Bellingeweer, Ranum, Obergum en Winsum.

Contactpersoon: - (aanvankelijk Lammie Nieman, later Hilda Bolhuis).

Overige leden: - (aanvankelijk Nanne Berghuis, Marius Hazenberg, Martha Kamminga, Kunnie Pettinge, Duurt de Vries, Jos Stroosma).

Activiteiten: het meest intensief heeft deze, tot vorig jaar redelijk functionerende werkgroep gewerkt aan het in kaart brengen van de graven op het kerkhofje van Maarhuizen. Tevens werd hiervoor archief- en literatuuronderzoek gedaan. Het resultaat werd door Hilda Bolhuis in een fraai artikel gepubliceerd. Aan de aanvankelijke plannen om ook voor het kerkhof te Obergum vergelijkbaar onderzoek te doen (een en ander in overleg met de Kerkhovencommissie van de Stichting Oude Groninger Kerken), kon helaas nog geen uitvoering worden gegeven.

7. werkgroep Winsumer schrijfsters en schrijvers

Doel: bestuderen en uitgeven van door 'Winsumer' schrijfsters of schrijvers vervaardigde verhalen, gedichten, biografieën en andersoortige werken of werkjes die van belang zijn voor de geschiedenis van Winsum en omgeving.

Contactpersoon: Jacques Tersteeg (0595-442456).

Overige leden: Willie Lemstra, Kees Wolters, Tineke van der Schoor, Cees de Ranitz (eerder ook Adrie van Riel).

Activiteiten: de groep gaf in 1998 in samenwerking met de Winsumer Wierda-Stichting het boek De levensschets van Geert Reinders 1737-1815 uit. Ten behoeve van deze uitgave werd een Stichting Historische Uitgaven Winsum-Obergum in het leven geroepen.

Ook verschenen diverse bijdragen in ons tijdschrift (onder andere over Geert Reinders, Ubel Wierda en Clara Feyoena van Sytzama). Momenteel werkt de groep aan een uitgave van de gedichtenbundel Bellingeweer Uitspanningen (1746) en een handgeschreven receptenboekje (Rijksarchief in Drenthe) van Clara Feyoena van Sytzama.

8. werkgroep landschap, milieu en ruimte

Doel: het signaleren van zaken die een bedreiging vormen voor de cultuurlandschappelijke waarden van het gebied in en rond Winsum en het verstrekken van informatie over deze zaken.

Contactpersoon: -

Overige leden: -

Activiteiten: deze werkgroep bestaat eigenlijk alleen op papier en heeft als groep nooit gefunctioneerd. Op persoonlijke titel zijn echter activiteiten ontwikkeld, zoals de deelname aan de Open Monumentendag, het maken van fietsroutes langs het Reitdiep in samenwerking met het VVV-Marnegebied, participatie in het Reitdiepplatform. Deze en andere activiteiten zijn ontplooid door o.a. Cees de Ranitz, Jan Delvigne, Koos de Jong en Ruud Hulscher.

9. werkgroep oral history

Doel: het door middel van interviews met oudere dorpsbewoners vergaren van gegevens en herinneringen met betrekking tot de meer recente geschiedenis van Winsum.

Contactpersoon: Kees Wolters.

Overige leden: - (aanvankelijk ook Jaap de Noord).

Activiteiten: deze werkgroep is gedurende haar bestaan altijd

erg onderbezet geweest. Kees Wolters interviewde diverse oudere dorpsbewoners met het oog op een onderzoek naar de vele kleine winkeltjes die Winsum en Obergum in de eerste helft van de 20^e eeuw rijk waren. Tot een nadere uitwerking van het omvangrijke en bewerkelijke materiaal is het tot dusverre helaas niet gekomen.

Stand van zaken

Graag wil ik hier voorop stellen dat uit de boven gegeven terugblik van activiteiten van de negen verschillende werkgroepen duidelijk blijkt dat er de afgelopen jaren heel wat mooi en belangrijk werk is verzet, waarop wij als vereniging eigenlijk best trots kunnen zijn. Bij het in het leven roepen van de werkgroepen hadden wij niet kunnen denken dat deze vorm van vrijwillige samenwerking binnen onze vereniging zo aan zou slaan en zoveel zou gaan opleveren. Het belangrijkste doel van het bestuur indertijd was om individuele leden, die dat wensten, in de gelegenheid te stellen in enigerlei verband actief ‘wat’ aan historisch onderzoek te doen.

Naast de, voor iedereen meer zichtbare resultaten van verschillende werkgroepen, als vondsten, exposities, tijdschriftbijdragen en zelfs boekjes, wil ik hier met name dan ook wijzen op het feit dat de meer of minder hechte samenwerking binnen verschillende werkgroepen ook voor de individuele leden het nodige heeft ‘opgeleverd’: men denke hierbij aan opgedane kennis en vaardigheden, maar zeker ook aan samenwerking, gezelligheid en zelfs vriendschap. Het opmerkelijke bij dit alles is wel dat onze vereniging, voorzover ik weet, de enige in Groningen is die dergelijke werkgroepen kent.

Al met al lijken er op dit moment direct geen redenen aanwezig om in de toekomst niet op dezelfde manier door te gaan, al kan en moet men naar aanleiding van de terugblik ook een aantal problemen signaleren en kritische opmerkingen plaatsen.

Vooreerst valt op dat vijf van de negen werkgroepen eigenlijk niet of nauwelijks als groep hebben gefunctioneerd of in een later stadium geen of weinig gezamenlijke activiteiten meer hebben kunnen ontplooiën. Het gaat hier met name om de werkgroepen bibliografie, gebouwen en fragmenten, kerkhoven, kerk- en kloostergeschiedenis en oral history (de werkgroep landschap, milieu en ruimte laat ik hierbij buitenbeschouwing, omdat voor dit aandachtspunt eigenlijk nooit een echte werkgroep, behalve dan op papier, is geformeerd).

De belangrijkste oorzaken voor het niet of (later) nauwelijks functioneren van dit vijftal zijn mijns inziens vrij eenvoudig aan te wijzen. In de meeste gevallen is het niet (meer) bijeenkomen van deze werkgroepen namelijk toe te schrijven aan het feit dat de contactpersoon van de betreffende groepen, die tevens vaak ook degene is die de meeste ervaring heeft met historisch onderzoek, of door tijdsgebrek of door verhuizing niet (meer) in de gelegenheid was de groepsleden regelmatig bij elkaar te roepen en enige begeleiding te geven. De werkgroepen gebouwen en fragmenten en oral history telden bovendien vanaf hun oprichting ook te weinig leden. Hoewel er op individueel niveau op deze gebieden wel allerlei onderzoekjes werden en worden gedaan, kon er dan ook in deze gevallen van een echte werkgroep nauwelijks sprake zijn.

Een derde probleem is ook dat voor het onderzoek van deze (en andere!) werkgroepen soms nogal wat kennis en vaardigheden van de leden worden verondersteld die zij uiteraard, als goedwillende amateurs, nu eenmaal niet in huis kunnen hebben. Ik denk hierbij met name aan het voor veel onderwerpen

noodzakelijke en vaak ook zeer lastige archiefonderzoek. Hoewel het bestuur regelmatig via ons tijdschrift heeft gewezen op de jaarlijkse cursussen ten behoeve van archiefonderzoek, die ieder jaar door de Groninger Archieven worden aangeboden, en ook diverse lezingen heeft georganiseerd, die de leden enigszins vertrouwd konden maken met deze bezigheden, blijken in de praktijk de drempels naar het gemeentearchief of het rijksarchief nog steeds erg hoog te zijn. Wellicht verdient het daarom aanbeveling om in de nabije toekomst eens navraag te doen onder onze leden naar de interesse in een praktische en heldere introductie cursus archiefonderzoek.

Overigens kan ik mij ook goed voorstellen dat het vaak lastige en tijdrovende archiefonderzoek veel geïnteresseerde leden, die aan een werkgroep zouden willen deelnemen, niet erg aantrekt. In dat geval dient mijns inziens uiteraard altijd de mogelijkheid open te blijven aan de activiteiten van een bepaalde werkgroep een wat praktischer en minder ‘stoffig of papieren’ karakter te geven. Men kan hierbij denken aan activiteiten in de zin van gezamenlijke excursies, museumbezoek, discussie- of besprekingsavonden en dergelijke.

Tenslotte kan men zich afvragen, zeker nu onze vereniging inmiddels meer dan 130 leden groter is geworden, of er inmiddels niet ook belangstelling is voor andere onderwerpen uit de geschiedenis van Winsum? De genoemde werkgroepen zijn immers tot stand gekomen op basis van de enquêteresultaten van 1995. Wellicht is het dus meer dan tijd een nieuwe enquête rond te zenden, want onderwerpen zijn er meer dan genoeg.

Toekomst

Zoals gezegd is er op dit moment geen enkele reden om aan de zin of het ‘nut’ van werkgroepen binnen onze vereniging te twijfelen. De unieke formule heeft zich mijns inziens gezien de vele resultaten en bijeenkomsten van tenminste vier werkgroepen tijdens de afgelopen zeven jaar voldoende bewezen. In de gevallen dat werkgroepen niet, nauwelijks of op den duur minder goed functioneerden, speelden vooral personele en inhoudelijke problemen een rol, waarvoor wellicht toch oplossingen te vinden zijn.

Concreet gaat het hier om de volgende vragen:

- voldoen de genoemde werkgroepen wel aan de persoonlijke wensen en behoeften van de huidige leden of dient enige herschikking en/of uitbreiding plaats te vinden?
- zijn er voor de reeds bestaande of nieuw te formeren werkgroepen voldoende leden en contactpersonen (met voldoende tijd) te vinden?
- bestaat er behoefte aan enigerlei scholing (Groninger geschiedenis, archiefonderzoek en dergelijke)?

Enquête

Om op deze en andere vragen een antwoord te vinden heeft het bestuur gemeend na zeven jaar een nieuwe enquête te moeten samenstellen die tot doel heeft om de persoonlijke wensen en behoeften van onze leden met het oog op eventuele deelname aan een werkgroep te inventariseren. Het enquêteformulier treft u in dit tijdschriftnummer aan.

Vriendelijk verzoeken wij u, ook in het geval u niet direct aan een werkgroep deel wenst te nemen, het formulier in te vullen en toe te zenden aan onze secretaris, de heer Anton Rinzema, Hoofdstraat-W 48.

Verlag ledenvergadering 30 oktober 2001

en lezing 'Tweehonderd jaar vervoer over water in Groningen' door F. van Wanroy

Aanwezig: circa 75 personen.

Afwezig met kennisgeving: E. de Boer, A. Makken, J. Venhuizen, E. Bakker-Woortman, W. Lemstra-Wieringa

Locatie: 'De Gouden Karper', (een herberg met een rijke historie: naar verluid zou Marnix van Sint-Aldegonde, de tekstdichter van het Wilhelmus, hier ooit hebben overnacht).

Mededelingen van het bestuur

- Voorzitter Jacques Tersteeg heet de aanwezigen welkom en stelt vast dat het ledenaantal blijft doorgroeien en thans circa 210 bedraagt.

- Van het derde nummer van Infobulletin Winshem is een proefdruk gereed; na correctie wordt het gedrukt en in de loop van november bij de leden bezorgd.

- Op Open Monumentendag (8 september) heeft de gemeente Winsum in samenwerking met onze vereniging een wandeling georganiseerd langs woonhuismonumenten in Winsum-Obergum, onder leiding van Jacques Tersteeg en Jacob Veltman. In totaal namen 60 personen deel. Voor deze gelegenheid is een klein boekje gemaakt met een overzicht van de woonhuis- en overige monumenten in Winsum-Obergum.

- Op 29 september is het vernieuwde hertenkamp De Borgstee geopend. Anton Rinzema heeft daarvoor teksten en afbeeldingen aangeleverd over de vroegere Tammingaborg, die op dit terrein stond, en de bewoners daarvan. Stichting De Borgstee heeft er een fraai, driezijdig informatiepaneel van laten maken, dat nu bij de ingang van het hertenkamp staat.

- Op dit ogenblik vinden graafwerkzaamheden plaats in de Molenstraat in Winsum in verband met de vernieuwing van de riolering. Toen het bestuur in augustus van deze plannen hoorde, heeft het de gemeente benaderd met het verzoek tot een archeologisch onderzoek: het betreft immers een plek op het hoogste punt van de wierde van Winsum, waar ook ooit het Dominicanerklooster heeft gestaan. De gemeente, gesteund door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), vond dit niet nodig, omdat de grond reeds was verstoord toen de riolering in 1949 werd aangelegd. Wel was men bereid leden van de werkgroep Archeologie van onze vereniging bij de graafwerkzaamheden toe te laten. Toen bleek dat de vondsten interessanter waren dan de gemeente had gedacht, is op ons initiatief dr. Johan Jelsma als professioneel archeoloog aangetrokken om de werkzaamheden te begeleiden. Er is aardewerk gevonden, en verder restanten van muren en funderingen en een aantal skeletten of fragmenten daarvan. De werkzaamheden worden deze week beëindigd, waarna de vondsten geïnventariseerd en onderzocht zullen worden. De resultaten worden te zijner tijd in het Infobulletin Winshem gepubliceerd.

- De werkgroep Archeologie van onze vereniging heeft een tijdlang kunnen beschikken over opslagruimte in De Blauwe Schuit, maar is die ruimte nu kwijt. Heeft iemand van de leden

opslagruimte ter beschikking, of kent men iemand die zulke ruimte heeft, dan zou het bestuur dat graag horen. (Inmiddels is gebleken dat de ruimte in De Blauwe Schuit slechts tijdelijk moest worden ontruimd in verband met een verbouwing. Het verzoek blijft echter van kracht, omdat de ruimte in De Blauwe Schuit vrij beperkt is en er in de komende jaren wellicht nog vele vondsten gedaan zullen worden.)

'Tot geryf van den reisenden man'

Lezing door de heer Fons van Wanroy over tweehonderd jaar openbaar vervoer over water in Groningen ('Kunt u mij de weg naar Winsum vertellen, mijnheer?')

Fons van Wanroy, in het dagelijks leven leraar aan het Werkmancollege in Groningen, is auteur van twee boeken: 'De Vrie Heerlijkheid van Westerdijkshorn' (Bedum, 1999) en 'Tot gemak van den reisenden man. Met de trekschuit van Groningen naar Warffum' (Westerdijkshorn, 2000). Ook heeft hij de Trekschuit Theatertocht juni 2001 georganiseerd, een cultureel evenement waarbij men onder andere per trekschuit van Groningen naar Warffum kon varen. Mogelijk wordt dit het komende jaar herhaald, waarbij ook Winsum en Baflo per trekschuit zullen worden aangedaan.

In de Middeleeuwen was de reiziger in de Ommelanden in de eerste plaats aangewezen op de kleiwegen en voetpaden die tussen de diverse dorpen liepen. Onderzoek heeft aangetoond dat er vanuit Westerdijkshorn talrijke voetpaden liepen, alle richtingen uit, en het is logisch te veronderstellen dat dit elders ook zo was. De verbinding tussen Groningen en Winsum liep via Boteringestraat-Moesstraat-langs het Selwerderdiepje-Oude Adorperweg en via Adorp, Sauwerd en Wetsinge: grofweg de huidige N 361, maar veel bochtiger. Ook de Wolddijk, opgeworpen als veendijk, werd veelvuldig gebruikt door reizigers.

Waar water liep, gebruikte men ook kleine zeilschepen. Zo kon men Winsum bereiken via het Reitdiep, maar ook via Bedum en het Winsumerdiep. Tot voor kort (voor aanleg van de bodemdalingsgemalen) kende de scheepvaart in het gebied ten noorden van de stad Groningen weinig barrières voor kleine schepen. In de middeleeuwen waren er echter vele zijlen: houten planken met een klep of schuif, die de toe- en afstroom van water konden reguleren om hoog water tegen te houden, maar evenzeer om in droge tijden water te kunnen vasthouden. Anders dan schutsluizen konden deze zijlen geen schepen doorlaten. Een zijl in een belangrijk vaarwater had vaak een overtoom: een houten kraan waarmee men het scheepje van de ene kant van de zijl naar de andere kon tillen. De schepen mochten dus niet te zwaar zijn, en ook niet te zwaar beladen: hierop stonden hoge boetes. Zulke overtomen waren er bijvoorbeeld in Noorderhoogebrug, ten noorden van Bedum, en in Onderdendam.

De vaart met zeilbootjes was nogal lastig: niet alleen vanwege

de vele barrières, maar ook door de onberekenbaarheid van de wind. De uitvinding van de trekschuit was dan ook een enorme verbetering. De trekschuit werd getrokken door een paard dat op een pad langs het water liep. Zodoende kon men erop rekenen dat de schuit op een bepaalde tijd ergens was, wat met zeilschepen niet kon. Het is voor ons onvoorstelbaar, maar in de 17e eeuw gold de trekschuit met zijn 7 km/u als een snel en comfortabel vervoermiddel. Lopen was vermoeiend en ging maar 5 km/u, en een rit met een rijtuig was geen pretje vanwege de hobbelige wegen. Het is dan ook geen wonder dat de trekschuit in de 17e eeuw, met name in Holland, Friesland en Groningen, een groot succes werd. In onze streken ontstond in 1628 de eerste geregelde trekschuitverbinding tussen Groningen en Zuidbroek. Spoedig volgden er meer verbindingen, zoals in 1659 vanuit Groningen naar Warffum, Ulrum en Uithuizen. De stad Groningen zorgde ervoor dat de bij het schippersgilde aangesloten personen het monopolie kregen in het vervoer per trekschuit.

Vaak waren er maatregelen nodig voor een trekschuit een bepaald water kon gaan bevaren. Bochten werden zoveel mogelijk rechtgetrokken. Waar dat niet gebeurde, plaatste men rolpalen, die hier en daar nog steeds te zien zijn. Ook moest er voor het paard een jaagpad of trekweg langs het water worden aangelegd, en moesten alle hindernissen (bomen, stapels goederen en dergelijke) tussen trekvaart en jaagpad uit de weg geruimd worden. Waar de trekweg ook door het overige verkeer werd gebruikt, was de ruimte soms krap. Zo brak men in 1854 het oostelijkste deel van de kerk van Zuidwolde af, omdat dit erg dicht op het Boterdiep stond. Omdat de trekschuiten te zwaar waren voor de overtoeren, werden in de trekvaarten de zijlen weggehaald (zoals bij Noorderhoogebrug) of vervangen door schutsluizen (zoals bij De Wroetende Mol ten noorden van Bedum, waar het Boterdiep de Wolddijk doorsnijdt; later is ook deze sluis verdwenen). In Winsum (gelegen aan de trekvaart Onderdendam-Ulrum) is er op kaarten uit het begin van de 19e eeuw geen trekweg tussen de Jeneverbrug en De Boog. Waarschijnlijk is die er ook nooit geweest en werd de trekschuit door het centrum van Winsum geboomd, waarna er bij De Boog weer een paard voor werd gespannen.

Hoe zag een trekschuit er uit? Er bestaat in west Europa slechts één replica van een trekschuit, met Dokkum als thuishaven. Verder zijn er enkele foto's en tekeningen. Zo is er een foto uit circa 1870, waarop men een trekschuit ziet bij de Ebbingepoort in Groningen. Deze schuit is ongeveer 11 meter lang, met een dichte roef. De eerste trekschuiten waren volledig open en dus minder comfortabel. Al snel kregen ze een opbouw waar een zeil overheen gespannen kon worden, nog later een dichte roef. In de 19e eeuw komen er ook luxere schuiten, waar slechts 8 passagiers in gingen in plaats van de gebruikelijke 24 in de normale trekschuit. Omdat men zo dicht opeengepakt zit, verbiedt het stadsbestuur van Groningen in 1738 het roken in het overdekte deel van de trekschuit. Dit zal sommige passagiers moeite hebben gekost: een Duitse reiziger constateert in 1837 dat er in Nederland veel gerookt wordt vanwege de goede tabak hier te lande. Een reis per trekschuit duurde vaak uren. Artiesten probeerden in de trekschuiten met optredens wat bij te verdienen. Handige lieden deden gokspelletjes met de reizigers, die soms totaal berooid de trekschuit moesten verlaten, in een enkel geval zelfs met achterlating van hun kleren. De overheid verbiedt 'vagabunderende personen'

herhaaldelijk de toegang tot de trekschuit. Ook wie takkenbossen langs de trekvaart laat liggen, krijgt een boete. In de 17e eeuw was een reis per trekschuit vrij prijzig. In de volgende twee eeuwen stegen de prijzen echter niet veel, in elk geval minder dan het gemiddelde prijspeil, zodat in de 19e eeuw de trekschuit relatief goedkoop is. Toch varen er in de 17e eeuw vaker trekschuiten vanuit Groningen naar Uithuizen, Warffum en Winsum/Ulrum dan in de 19e eeuw. Dit kan liggen aan de opkomst van concurrerend vervoer, maar ook aan een verminderde reislust door grotere armoede in de 19e eeuw. Lange tijd was de trekschuit de snelste en comfortabelste vorm van openbaar vervoer. In 1844 werd echter de 'kunstweg' tussen Winsum en Groningen aangelegd (veel vlakker en met minder bochten dan de oude kleiweg), waardoor men nu in anderhalf uur per diligence naar Groningen kon reizen, sneller dan met de trekschuit. De definitieve ondergang kwam echter met de aanleg van de spoorlijnen. In 1884 kwam de verbinding Groningen-Delfzijl gereed, en veel Winsumers namen de tocht naar Sauwerd voor lief om maar de trein te nemen, die veel sneller, net zo comfortabel en nauwelijks duurder was in vergelijking met de trekschuit. In 1893 kreeg Winsum zelf een spoorverbinding (en in 1898 een paardentramverbinding met Ulrum), waarna het snel afgelopen is met het personenvervoer per trekschuit. Overigens bleef goederenvervoer per trekschuit tot na de Tweede Wereldoorlog bestaan.

Vragen:

- Zijn er in archieven uit de tijd van de trekschuiten scheepswerven terug te vinden? Van Wanroij heeft dat niet actief onderzocht. Er was een scheepswerf in de stad Groningen helemaal aan het begin van de trekvaart, waar nu de politiewijk Korrewegwijk is. In de archieven moeten overigens nog heel wat gegevens over trekschuiten te vinden zijn. Van Wanroij noemt een voorval van een boer uit Bedum die in de trekschuit een jonker beledigt. Nu reisden jonkers zelden met de trekschuit, maar meestal met eigen koets. Vanwege noodweer waren de wegen echter onbegaanbaar, zodat de trekschuit het enige alternatief was.
- Voeren vóór de trekschuiten er ook zeilschepen min of meer regelmatig op bepaalde plaatsen? Daarover heeft Van Wanroij geen gegevens.
- Legde het paard en de scheepsjager (of 'snikjong') die het paard voortdreef het hele traject af? Meestal niet. Op diverse plaatsen langs het traject, onder andere in het provinciaal tolhuis te Zuidwolde en in Onderdendam, waren stallen waar de paarden verwisseld konden worden. Op het beginpunt in Groningen, in het pand dat tot vandaag 'De Oude Snikstal' heet, was ook een stal. De leden van het schippersgilde moesten bij toerbeurt de paarden verzorgen. Scheepsjager was een functie die niet veel aanzien genoot. Het waren meestal jongens, of arbeidsongeschikte ouderen, die 'snikjong' waren. De schipper gaf hem (en ook de schippersknecht) enig salaris, verder kreeg hij vaak fooien van de reizigers. Er bestaan geluidsoptnames van mannen die begin 20e eeuw scheepsjager zijn geweest, net in de tijd dat het personenvervoer per trekschuit verdween en er nog slechts vracht werd vervoerd.

Tot slot bedankt de voorzitter Fons van Wanroij hartelijk voor zijn lezing en spreekt de hoop uit dat bij een volgende Trekschuit Theatertocht ook Winsum zal worden aangedaan.

VASZLOVSZKY
FOTO / VIDEO / TELECOM

Kleurenfoto's
al vanaf

8 cent

Mooi niet duur!

HOOFDSTRAAT W. 21-23 - 9951 AA WINSUM
TELEFOON 0595-444400

Het volgende Infobulletin

Winshem's zevende jaargang nummer 2 verschijnt in september 2002; kopij kunt u insturen tot uiterlijk 15 juli 2002. Mocht de kopijsluitingsdatum een probleem vormen, neem dan tijdig contact op, zodat we kunnen overleggen in hoeverre er nog ruimte beschikbaar is.

Zo mogelijk grote stukken tekst digitaal aanleveren (op floppy of via e-mail) en bij voorkeur als 'platte' tekst (zonder opmaakcodes). U kunt uw teksten natuurlijk ook gewoon geschreven of getypt aanleveren dan zorgt de redactie voor verdere verwerking. Denk om zo volledige mogelijke bronvermelding en graag bij elke tekst uw naam en telefoonnummer vermelden.

Wilt u ook bijgevoegd beeldmateriaal voorzien van naam en telefoonnummer en een gedocumenteerd onderschrift!

Redactieadres:

Erna Bakker

Hoofdstraat-W 19

9951 AA Winsum

telefoon: 0595-441671

e-mail: r.bakker@muziekschoolharen.nl

Rectificatie

In het vorige Infobulletin (Winshem jaargang 6 nummer 3, uitgave november 2001) is een kort tekstdeel weggefallen uit het artikel over het christelijk onderwijs van H.B. Gerritsma. Onze welgemeende excuses hiervoor. Volledigheidshalve geven wij nu het ontbrekende tekstdeel alsnog weer. (red.)

Het ontbrekende tekstdeel in Winshem 6.3, pagina 28, eerste kolom, boven de witregel luidt:

In 1947 stichtte de vereniging een school voor voortgezet onderwijs. Al in 1938 waren er plannen om een regionale ULO-school op te richten in Baflo. In 1945 werd het overleg hierover voortgezet, maar konden Winsum en Baflo het niet eens worden over de plaats van vestiging. Daardoor werd in beide dorpen een school voor ULO gebouwd. Het schoolgebouw verrees op een perceel grond van 27,16 are aan de Buitensingel (op de plaats van het tegenwoordige winkelcentrum Obergon) en werd in 1950 in gebruik genomen.

In 1956 werd een nieuwe lagere school geopend aan de Borgweg in Winsum. In 1957 werden het oude schoolgebouw met plein (14,30 are) en het schoolhuis (1,70 are) verkocht. De school werd daarna afgebroken. De kleuterschool met plein (ruim 6 are) bleef eigendom van de vereniging. Deze school werd in 1962 afgebroken en vervangen door een nieuw en groter gebouw. Daardoor werd 5,95 are grond (terug)gekocht, zodat het terrein van de school 11,95 are groot was. Deze school is tot 1982 gebruikt. Toen verhuisden de kleuters naar de eerder verbouwde KBO-school aan de Borgweg. Het gebouw van de kleuterschool werd tot vorig jaar gebruikt als sport- en fitnesscentrum en wordt binnenkort afgebroken. In de jaren zeventig groeide de bevolking van Winsum snel en nam het aantal leerlingen zodanig toe dat de vereniging in 1973 een tweede lagere school en in 1975 een tweede kleuterschool oprichtte. In 1975 werden deze scholen samen gehuisvest in het nieuwe schoolgebouw De Piramiden, in de wijk Ripperda.

KOEL. SEVEREN

"Grunneger"
KRUUD NBITTER

Signature

*Trek u het kruid u, dat vroeger veel in
Grunnen verbouwen u*

Er gaat niets
boven Groningen

Slijterij Guikema

0595 44 40 33 - Winsum

GEDISTILLEERD

30% Vol

0,1L

Deze kruid niet in de glasbak wagen

adv compel computers

Juni 2002 zevende jaargang nummer 1

Everts - Winsum ***Aannemings- en grondverzetbedrijf***

Schouwerzijlsterweg 12
9951 TG Winsum
Tel. 0595 - 44 31 30
Fax 0595 - 44 46 06
www.evertswinum.nl

... als het grondig moet !

***Grote en kleine
machines voor
elke klus !***

Vraag geheel vrijblijvend naar onze mogelijkheden !

Uitvoeren van werkzaamheden:

- 1 Grondverzet t.b.v. bouw en particulier
- 1 Aanleg van drainage en rioleringen
- 1 Aanleg van beschoeiingen en steigers
- 1 Opritten, bestratingen

Levering van:

- 1 Zand, teelaarde, grind, slakken
- 1 IBA systemen en septictanks volgens lozingenbesluit
- 1 Betonplaten, grasblokken, betonklinkers

Chinees Indisch Specialiteiten Restaurant

“Happy Family”

全家福酒樓

Winkelcentrum Obergon 7-9

9951 HL Winsum Tel./fax 0595-441591

